

**Τα ξενοδοχεία της Αθηναϊκής Ριβιέρας από τον 19ο
αιώνα μέχρι σήμερα και ο ρόλος τους στο ενεργειακό της
αποτύπωμα**

Άννα Νομικού-Riiser

“ Αυτός είναι ο στόχος μου και μέσα από όλα τα έργα μου επιθυμώ να προωθήσω τη συμμετοχή και ένταξη του ανθρώπου στο περιβάλλον, στο πριν και το μετά, γιατί δεν υπάρχει τίποτα χειρότερο από το νιώθεις μόνος, ξεκάρφωτος, ξεριζωμένος, όπως όταν μιλάμε για το παραλιακό μέτωπο και το αποκαλούμε «Ριβιέρα». Γιατί να το πούμε Ριβιέρα; Αυτό δηλώνει μια ξενομανία. Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι πρόκειται για το μοναδικό αττικό τοπίο. Και με το Ελληνικό εκεί θα δοθεί η μάχη, θα χαλάσουν οι κλίμακες του ελληνικού τοπίου “

Νέλλα Γκόλαντα

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέπων καθηγητή
μου Τσάρα Ιωάννη για την υποστήριξη
και καθοδήγησή του καθ'όλη τη διάρκεια
της εκπόνησης αυτής της ερευνητικής
εργασίας

Μεγάλο ευχαριστώ και στους γονείς μου,τις
αδερφές μου και τους φίλους μου που με
υποστηρίξαν σε όλα τα βήματα και τις
επιλογές μου

**Τα ξενοδοχεία της Αθηναϊκής Ριβιέρας από τον 19ο
αιώνα μέχρι σήμερα και ο ρόλος τους στο ενεργειακό
της αποτύπωμα**

*ερευνητική εργασία
Φεβρουάριος 2025*

Επιμέλεια: Άννα Νομικού-Riiser

Επιβλέπων : Τσάρας Ιωάννης

Πολυτεχνείο Κρήτης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων
Μηχανικών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

01 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Αντικείμενο εργασίας	13
1.2 Μέθοδος	13

02 ΡΙΒΙΕΡΑ

2.1 Ορισμός Ριβιέρας	19
2.2 Το ξεκίνημα της Ριβιέρας και η εικόνα της σήμερα	20
2.3 Είδος τουρισμού στην Ριβιέρα	32

03 ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΡΙΒΙΕΡΑ

3.1 Ιστορική αναδρομή της Αθηναϊκής Ριβιέρας, από την λουτρόπολη του Φαληρικού όρμου μέχρι τις παραθεριστικές κατοικίες του Σαρωνικού	39
3.2 Η Αθηναϊκή Ριβιέρα σήμερα	44

04 ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΡΙΒΙΕΡΑΣ

4.1 Οριοθέτηση έρευνας πεδίου και κριτήρια επιλογής ξενοδοχείων	55
4.2 Ενεργειακό αποτύπωμα ξενοδοχείων από τον 19ο αι. μέχρι σήμερα	
4.2.1 Τουριστική σεζόν	57
4.2.2 Συνολικές κλίνες	60
4.2.3 Πισίνες	60
4.2.4 Θερμοκρασία	60

05 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

65

01 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ:

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η διερεύνηση των ξενοδοχειακών μονάδων της Αθηναϊκής Ριβιέρας από το 1970 μέχρι σήμερα και η σύγκριση του ενεργειακού αποτυπώματος τους ανά 15 χρόνια. Πιο συγκεκριμένα θα συλλεχθούν ξενοδοχεία που πληρούν τα παρακάτω κριτήρια:

Τοποθεσία: Από τον δήμο Φαλήρου μέχρι το Σούνιο

Απόσταση από ακτή: Μέγιστη 400μ.

Αστέρια: 3*,4*,5*

Χρονολογία: 1970-2025

Κλίνες: 30-689

1.2 ΜΕΘΟΔΟΣ:

Για την συλλογή του ερευνητικού υλικού και την εκπόνηση της εργασίας πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα σε ελληνική και αγγλική γλώσσα. Επίσης μελετήθηκαν ερευνητικές εργασίες από το Πολυτεχνείο της Κρήτης, το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και το Πανεπιστήμιο Πατρών, γραμμένες στα ελληνικά και δημοσιευμένες από το 2009 και έπειτα. Τέλος παρακολούθηθηκαν συνέδρια όπως το Hotel experience στο Ωδείο Αθηνών και διαδικτυακά το «Tous à la plage !» με ομιλητή τον γενικό έφορο κληρονομιάς Bernard Toulhier. Όσον αφορά το τέταρτο κεφάλαιο έγινε έρευνα πεδίου και τηλεφωνική επικοινωνία για περαιτέρω στοιχεία των ξενοδοχείων.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:

Τουρισμός, Ριβιέρα, ενεργειακό αποτύπωμα, ξενοδοχειακές μονάδες, αειφορική ανάπτυξη, φυσικοί πόροι, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ:

- Πως ξεκίνησε η κατασκευή ξενοδοχειακών μονάδων στην Αθηναϊκή Ριβιέρα και ποια είναι η κατάσταση τους σήμερα?
- Ποιο είναι το μελλοντικό πλάνο της Αθηναϊκής Ριβιέρας με βάση τις νέες κατασκευές που αναμένονται ?
- Ποιο θα έπρεπε να είναι και ποιο είναι τελικά το ενεργειακό αποτύπωμα που αφήνει πίσω της η βιομηχανία του τουρισμού στην περίπτωση της Αθηναϊκής Ριβιέρας?
- Έχουν τα ξενοδοχεία συμπεριλάβει πολιτικές για την πρόληψη των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και αν ναι ποιες είναι αυτές?

ΟΡΙΣΜΟΙ:

Ενεργειακό αποτύπωμα: Το ενεργειακό αποτύπωμα αποτελεί έναν όρο που περιγράφει την ποσότητα διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) που εκλύεται έμμεσα ή άμεσα στην ατμόσφαιρα εξαιτίας των καθημερινών δραστηριοτήτων του ανθρώπου. Πολύ σημαντικό ρόλο παίζουν δραστηριότητες που πραγματοποιούνται ή σχετίζονται με τις δραστηριότητες στον κτιριακό τομέα, όπως για παράδειγμα οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα που συνδέονται με την θέρμανση του κτιρίου

Αειφορία: η χρήση των φυσικών οικοσυστημάτων και των πηγών ενέργειας, ώστε να εξασφαλίζεται η μελλοντική ποιότητα και ισορροπία

Αειφόρος Τουρισμός: ως αειφόρος τουρισμός ορίζεται «ο τουρισμός που λαμβάνει πλήρως υπόψη του τις τωρινές και μελλοντικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές του επιπτώσεις, ικανοποιώντας τις ανάγκες των επισκεπτών, της βιομηχανίας, του περιβάλλοντος και των κοινοτήτων υποδοχής του τουρισμού» σύμφωνα με Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (World Tourism Organization WTO)

Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη: ο τύπος τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, οικονομική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της ¹

Ριβιέρα: είναι ιταλική λέξη που σημαίνει ακτογραμμή

Φέρουσα τουριστική ικανότητα (ΦΙ) : με τον όρο «φέρουσα ικανότητα» κάποιας τουριστική περιοχής αναφερόμαστε στις δυνατότητες της κοινωνικοοικονομικής δομής και του περιβάλλοντος της συγκεκριμένης περιοχής να απορροφήσουν συγκεκριμένο όγκο υποδομών και αριθμό τουριστών ²

Ξενοδοχειακή μονάδα: επιχείρηση παροχής υπηρεσιών φιλοξενίας

Green Key: πιστοποίηση οικολογικού σήματος ποιότητας στον τομέα του τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα το εν λόγω σήμα απονέμεται ως βραβείο σε τουριστικές επιχειρήσεις με περιβαλλοντική ταυτότητα και προϋποθέτει την τήρηση ενός σημαντικού αριθμού οικολογικών κριτηρίων που αφορούν σε ξενοδοχεία, ξενώνες, χώρους κατασκήνωσης (campings) και συνεδριακά κέντρα. Το Green Key δημιουργήθηκε από το ίδρυμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Foundation for Environmental Education, FEE), μια παγκόσμια μη κυβερνητική οργάνωση. Στην Ελλάδα, ο αρμόδιος φορέας για την απονομή του Πράσινου Κλειδιού είναι η Περιβαλλοντική Μη Κυβερνητική Οργάνωση, η Ελληνική Προστασία της Φύσης³.

LEED: Το LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) είναι το πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο σύστημα αξιολόγησης πράσινων κτιρίων στον κόσμο. Η πιστοποίηση LEED παρέχει ένα πλαίσιο για υγιή, εξαιρετικά αποδοτικά και οικονομικά πράσινα κτήρια, τα οποία προσφέρουν περιβαλλοντικά, κοινωνικά και διοικητικά οφέλη. Η πιστοποίηση LEED είναι ένα παγκοσμίως αναγνωρισμένο σύμβολο επίτευξης βιωσιμότητας και υποστηρίζεται από μια ολόκληρη βιομηχανία αφοσιωμένων οργανισμών και ατόμων που ανοίγουν το δρόμο για τον μετασχηματισμό της αγοράς⁴.

1 Κοκκώσης Χάρης, Τσάρτας Πάρις, Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον, Αθήνα, εκδ.Κριτική Α.Ε, 2001.

2 Ο.π

3 Α.- Ε. Πρίντζη, "Εξυπνος" Τουρισμός: Η συμβολή του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στη βιώσιμη ανάπτυξη, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2024.

4 USGBC. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.usgbc.org/leed>.

BREEAM: η πιστοποίηση BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) είναι ένα από τα πιο διαδεδομένα συστήματα αξιολόγησης βιωσιμότητας και περιβαλλοντικής απόδοσης κτιρίων παγκοσμίως. Δημιουργήθηκε από τον οργανισμό Building Research Establishment (BRE) στο Ηνωμένο Βασίλειο και χρησιμοποιείται για την αξιολόγηση και την αναγνώριση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών επιδόσεων κτιριακών έργων⁵.

5 BPEEAM. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://tools.breeam.com/projects/index.jsp>.

02 PIBIEPA

2.1 Ορισμός της Ριβιέρας

Οι ακτογραμμές της νότιας Ευρώπης υπήρξαν πάντοτε πόλοι έλξης για τους τουρίστες, ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες. Από τον 19^ο αιώνα εισάχθηκε ένας νέος όρος για τις ακτογραμμές αυτές δίνοντας έτσι μια αίγλη, ένα κύρος και μια αύξηση στην επισκεψιμότητά τους. Ο όρος αυτός είναι η Ριβιέρα, λέξη ιταλικής προέλευσης η οποία έχει ως ρίζα την λατινική λέξη *rīpa* που σημαίνει ακτή⁶. Παρόλο που η χρήση της αρχικά αφορούσε την Γαλλική Ριβιέρα πλέον είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με ακτογραμμές που συνθέτονται αποκλειστικά από τουριστικές υποδομές αναψυχής και διαμονής και απευθύνονται κατά κανόνα σε άτομα με υψηλό οικονομικό υπόβαθρο⁷.

Αυτή η κοινωνικοοικονομική αποκλειστικότητα έχει δώσει την δυνατότητα και σε ακτές άλλων χωρών να ανακηρυχθούν ως ριβιέρες ή να αποκτήσουν την δική τους ριβιέρα. Χώρες της Μεσογείου όπως η Ισπανία, η Ιταλία, Τουρκία, Κροατία αλλά και σε χώρες εκτός Ευρώπης όπως Μεξικό, Αίγυπτο και Βραζιλία έχουν ορίσει κάποιες ακτές ως ριβιέρα. Πιο συγκεκριμένα έχουμε :

- Την **γαλλική Ριβιέρα** ή Côte d'Azur που βρίσκεται στους πρόποδες των Άλπεων κοντά στα ιταλικά σύνορα στην περιοχή Provence-Alpes-Côte d'Azur και βρέχεται από την Μεσόγειο θάλασσα
- Την **ιταλική Ριβιέρα** μια στενή παραλιακή λωρίδα μεταξύ της θάλασσας της Λιγυρίας και της οροσειράς που σχηματίζεται από τις θαλάσσιες Άλπεις και τα βουνά των Απέννινων
- Την **τουρκική Ριβιέρα** ή αλλιώς γνωστή και ως Τirkουάζ ακτή, η οποία εκτείνεται από το Τσεσμέ μέχρι και τον κόλπο της Αττάλειας στα νοτιοδυτικά της Τουρκίας
- Την **ισπανική ριβιέρα** ή Ακτή του Ηλίου, η οποία βρίσκεται στην νότια Ισπανία και συγκεκριμένα στην περιοχή της Ανδαλουσίας και βρέχεται από την Μεσόγειο θάλασσα
- Την **ακτή Αμάλφι** η οποία επίσης βρίσκεται στην Ιταλία στο νότιο τμήμα της και βρέχεται από την Τυρρηνική θάλασσα
- Την **ριβιέρα της Κροατίας** ή αλλιώς Δαλματική ακτή, εκτείνεται από την πόλη Ζαντάρ μέχρι το βουνό Βέλεμπιτ
- Την **πορτογαλική ριβιέρα** η οποία βρίσκεται δυτικά της Λισαβώνας και αποτελείται από τις πόλεις Κασκαίς, Οείρας και Σίντρα
- Την **βουλγαρική ριβιέρα** καλύπτει όλη την ανατολική πλευρά της χώρας και βρέχεται από την Μαύρη θάλασσα
- Την **αγγλική ριβιέρα** στο Νότιο Ντέβον με μήκος 22 μιλίων
- Την **μεξικάνικη ριβιέρα** στις δυτικές ακτές του Μεξικού με έκταση που καλύπτει μέχρι και 20 πόλεις
- Την **αιγυπτιακή ριβιέρα** ή ριβιέρα της Ερυθράς θάλασσας καθώς βρέχεται από αυτήν στα δυτικά και καταλήγει μέχρι τον κόλπο του Σουέζ
- Την **ριβιέρα Μάγια** νότια του Κανκούν επίσης στο Μεξικό και βρέχεται από την Καραϊβική θάλασσα
- Την **βραζιλιάνικη ριβιέρα** ή Πράσινη ακτή η οποία διαπερνά την περιοχή του Σάο Πάολο και του Ρίο ντε Τζανέιρο
- Την **ριβιέρα της Κόστα Ρίκα** από την πλευρά του Ειρηνικού ωκεανού

Η ιδιαίτερη τοπογραφία, η φύση και η άμεση επαφή με την θάλασσα αποτέλεσαν την βάση για την δημιουργία των παραπάνω ριβιέρων, οι κύριοι λόγοι όμως είναι οικονομικοί και έχουν ως στόχο την αύξηση της τουριστικής επισκεψιμότητας.

01

6 Noah Webster, Meriam-Webster Dictionary, 27 Αυγούστου 2024. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/riviera>.

7 J. Girardin, The conversation, 16 Αυγούστου 2018. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://theconversation.com/a-short-history-of-the-riviera-why-we-just-cant-resist-coastal-glamour-101637>.

2.2 Το ξεκίνημα της ριβιέρας και η εικόνα της σήμερα

02

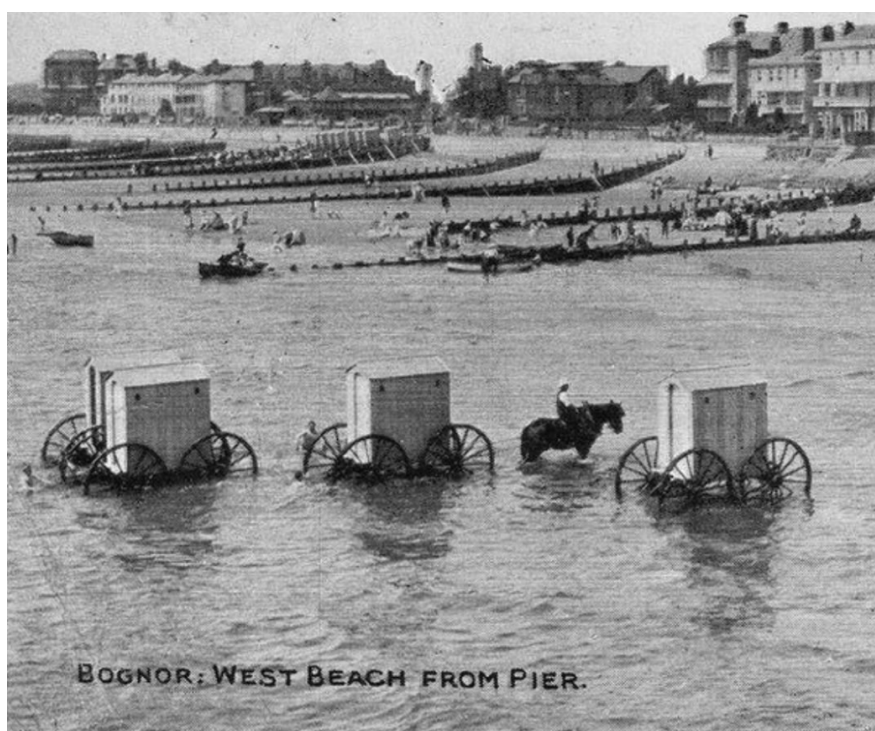
03

Ο τουρισμός όπως τον γνωρίζουμε σήμερα ξεκίνησε τον 19^ο αιώνα με ιδιαίτερα αξιοσημείωτη ανάπτυξη στις ευρωπαϊκές παράκτιες περιοχές. Πριν την εποχή εκείνη ο κόσμος ταξίδευε κυρίως για εμπορικούς, θρησκευτικούς, θεραπευτικούς ή στρατιωτικούς λόγους. Οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που επέφερε η εποχή του Διαφωτισμού βοήθησαν στην ανέλιξη του τουρισμού αναψυχής σε παραθαλάσσιες περιοχές οδηγώντας και στο ξεκίνημα των πρώτων θερέτρων και μετέπειτα ριβιέρων.

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα η έξαρση ιώσεων και ασθενειών στις χώρες της βόρειας Ευρώπης οδήγησε τον κλάδο της ιατρικής σε πιο εναλλακτικές λύσεις θεραπείας. Οι χαμηλές θερμοκρασίες του χειμώνα σε συνδυασμό με την έντονη υγρασία δεν αποτελούσαν κατάλληλο περιβάλλον για έναν ασθενή επομένως η επίσκεψη σε θερμότερα κλίματα και η επαφή με την θάλασσα αποτέλεσε το κατάλληλο φάρμακο για την εποχή εκείνη. Ένας άλλος επίσης βασικός παράγοντας της διάδοσης του τουρισμού ήταν η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και χρήματος, προσελκύοντας έτσι τα ανώτερα οικονομικά στρώματα και την αριστοκρατία που αναζητούσε

04

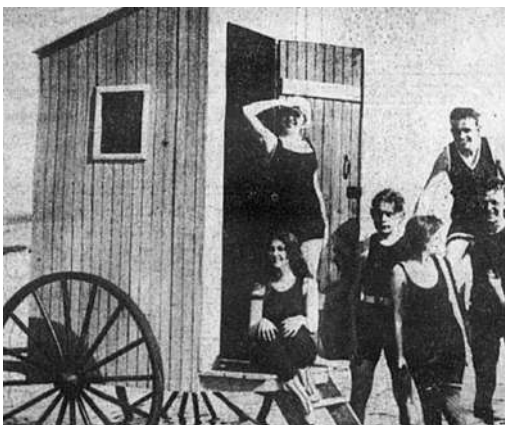

05

- 01 ριβιέρες του κόσμου
- 02 η παραλία του Brighton το 1902
- 03 πίνακας του John K Woodruff
- 04 τροχήλατες καμίνες στην Βουλγνε-sur-mer, 1890
- 05 καρτ ποστάλ με την παραλία Bognor Regis

06

07

- 06-08 λουόμενοι στην Νότια Αγγλία, 1900
- 09 Brighton 19ος αιώνας
- 10 άρθρο εφημερίδας
- 11 το Royal Pavillion σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα John Nash
- 12 Royal Hotel, Scarborough, καρτ ποστάλ, 1921

08

τόπους χαλάρωσης και κοινωνικοποίησης⁸.

Οι βρετανικές ακτές αποτέλεσαν την απαρχή των πρώτων θερέτρων, με μεγαλύτερη ανάπτυξη στο Brighton, στο Bath και στο Scarborough. Η πόλη του Brighton θεωρούνταν η πιο δημοφιλής καθώς εκεί βρισκόταν το μεγάλο παλάτι του βασιλιά Γεώργιου ' Δ το οποίο επισκεπτόταν τακτικά, ενώ μετέπειτα ο γνωστός αρχιτέκτονας John Nash κλήθηκε να σχεδιάσει το Royal Pavilion, ένα πολυτελές παλάτι το οποίο και έγινε σύμβολο της ταυτότητας της πόλης. Στις ακτές αυτές δημιουργήθηκαν οι πρώτες υποδομές κολύμβησης και κοινωνικοποίησης που αφορούσαν την ανώτερη τάξη. Απαραίτητη και βασική κατασκευή κολύμβησης ήταν οι ξύλινες τροχήλατες καμπίνες οι οποίες χρησιμοποιούνταν από τον επισκέπτη για την αλλαγή ρούχων και την ευκολότερη πρόσβαση στην θάλασσα⁹. Έπειτα πληθώρα παράκτιων προβλητών και πεζοδρομίων έδιναν την δυνατότητα κοινωνικοποίησης μέσω περιπάτου και αποτελούσαν και σημείο συνάντησης. Τέλος στα τέλη του 18^{ου} γίνεται η εμφάνιση των πρώτων Grand Hotel, μεγάλων πολυτελών ξενοδοχείων για την διαμονή των επισκεπτών, με μεγαλύτερο το The Royal Hotel στο Scarborough¹⁰.

Ιδανικότερες συνθήκες για τόπο θεραπείας προσφέρουν οι ακτές τις Νότιας Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα της Γαλλίας και της Ιταλίας όπου συνομιλεί το έντονο ανάγλυφο με την ατελείωτη ακτογραμμή σε συνδυασμό με το μεσογειακό κλίμα και την φυσική ομορφιά. Ο 19^{ος} αιώνας αποτέλεσε περίοδο λαμπρής ανοικοδόμησής, ειδικά στην πόλη της Νίκαιας όπου και συντάχθηκε πολεοδομικό σχέδιο και λίστα αρχιτεκτονικών προδιαγραφών για να γίνει πιο ελκυστική η πόλη για τους επισκέπτες. Δημιουργώντας πληθώρα βιλών εκλεκτικού στυλ, πλατειών, την παραλιακή λεωφόρο Promenade des Anglais για την καθημερινή βόλτα των ασθενών και χρήσεων αναψυχής όπως η όπερα της Νίκαιας και το καζίνο του Μόντε Κάρλο¹¹. Με αυτόν τον τρόπο κατάφεραν να προσελκύσουν ένα μεγάλο κύμα Άγγλων και Ρώσων αριστοκρατών αλλά και κόσμο της ελίτ και ανώτερων κοινωνικών τάξεων με καταγωγή κυρίως από Αμερική. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η επίσκεψη της βασίλισσας Βικτόρια το 1882 η οποία και πρότεινε στον Ουίνστον Τσώρτσιλ την δημιουργία ενός σιδηρόδρομου για την ταχύτερη πρόσβαση στις νότιες ακτές δίνοντας έτσι την δυνατότητα επίσκεψης περισσότερου κόσμου που ανήκαν σε μεσαία κοινωνικά στρώματα ¹².

Με την αύξηση των εποχιακών τουριστών ξεκίνησε και η δημιουργία των "Grand Hotel",

09

10

11

12

8 Μασσούκης Σπύρος, Τσαγκατάκη-Τσιρίγγα Δάφνη, ' Νεωτερική ματιά ' στην Αθηναϊκή ριβιέρα, Χανιά, 2019.

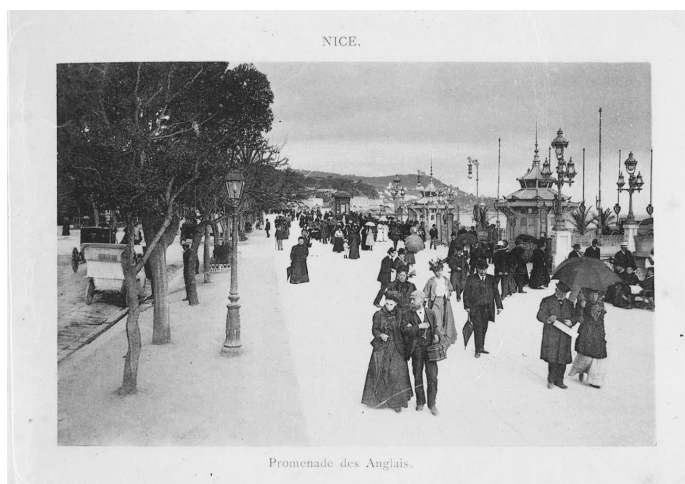
9 F. Gray, Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature, εκδ. Reaktion Books , 2006

10 J. K. Walton, The seaside resort: a British cultural export, 2005.

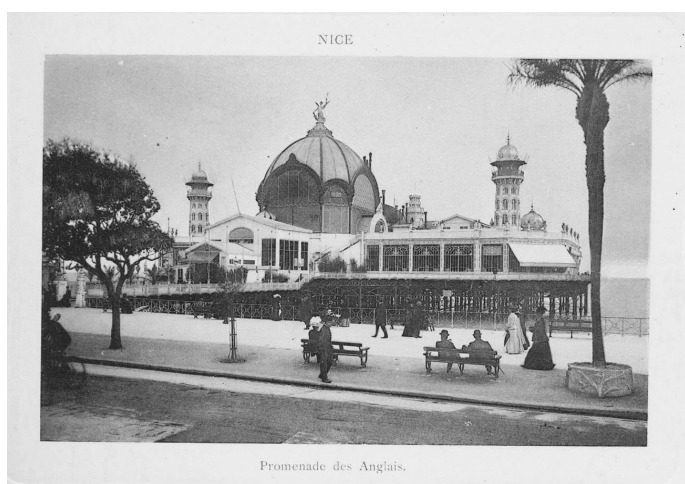
[Ηλεκτρονικό]. Available: <https://archives.history.ac.uk/history-in-focus/Sea/articles/walton.html>.

11 Unesco World Heritage Convention , «Unesco», 2021. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://whc.unesco.org/en/list/1635/>.

12 R. Schor, Nicerendezvous, 06 Ιανουαρίου 2010. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.nicerendezvous.com/history-of-tourism-on-the-french-riviera.html>.

13

14

13-14 Promenade des Anglais, καρτ ποστά, 1900s
09 Brighton 19ος αιώνας
15 απόσπασμα από την ταινία "Along the coast" της
Agnes Varda

15

16

16 Κάννες, Promenade de la Croisette, 1925
17 Νίκαια, κάρτ ποστάλ, 1900

17

- 18 τραπεζαρία του Hotel de Paris
- 19 είσοδος του ξενοδοχείου Carlton στις Κάννες
- 20 Grand Hotel Carlton, 1930
- 21 Grand Hotel Martinez, Κάννες
- 22 διαφημιστικό για το Hotel de Paris
- 23 Grand Hotel Miramar, 1928
- 24 προβλήτρες κολύμβησης έξω από το Grand Hotel Carlton

18

19

μεγάλων, πολυτελών ξενοδοχείων σε μορφή παλατιών. Η μεγαλοπρεπή όψη των παλατιών σε νεοκλασικό και μπελ επόκ στυλ, η μεγάλη κλίμακα του φουαγιέ και η στρατηγική τους χωροθέτηση επάνω στη παράκτια λεωφόρο, αποτέλεσαν τα κατάλληλα χαρακτηριστικά για την φιλοξενία και κοινωνικοποίηση της ελίτ. Ένα από τα πρώτα “Grand Hotel” είναι το Hotel de Paris στο Μονακό το οποίο άνοιξε το 1864 και το συναντάμε μέχρι και σήμερα. Στη La Croisette στις Κάννες χτίζονται τρία σημαντικά “Grand Hotel”, το Martinez, το Miramar και το Carlton, με το τελευταίο να φιλοξενεί και το διάσημο φεστιβάλ των Καννών. Παράλληλα στην Νίκαια το 1913 εγκαινιάζεται το εμβληματικό ξενοδοχείο Hotel Negresco, σχεδιασμένο από τον Édouard-Jean Niermans, το οποίο λόγω της μοναδικής αρχιτεκτονικής του θεωρήθηκε το 1974 ως εθνικό μνημείο^{13,14}. Η μεγάλη εισροή επισκεπτών δημιούργησε και άλλους δύο τύπους διαμονής μαζί με τα γνωστά “Grand Hotel”, τα διαμερίσματα προς ενοικίαση και τις εξοχικές βίλες δίνοντας στους επισκέπτες ποικιλία επιλογών για την διαμονή τους. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Γαλλική ριβιέρα συνοδεύτηκε και με μια ραγδαία αύξηση του μόνιμου πληθυσμού φτάνοντας πάνω από 1 εκατομμύριο κατοίκους μέχρι το 1980.

13 E. Denby, Grand Hotels: reality and illusion, εκδ. Reaktion books, 2002.
 14 R. G. Fritz Gubler, Great, Grand & Famous Hotels, εκδ. Great, Grand & Famous Hotels, 2008.

20

Μεταξύ 1906 και 1961, η περιοχή διπλασιάστηκε και μέχρι τα τέλη του 1970 δεν παρέμειναν άλλα άκτιστα οικοπέδα στην περιοχή Alpes-Maritimes ενώ η ακτή Var αναπτύχθηκε κατά δύο τρίτα¹⁵.

Μέχρι και την περίοδο του 1980 παρόλη την ραγδαία ανάπτυξη της Γαλλικής Ριβιέρας οι νέες κατασκευές έχουν ενσωματωθεί στο σκηνικό δημιουργώντας ένα αρμονικό σύνολο και ο σχεδιασμός του αστικού ιστού έγινε με σεβασμό στα ιστορικά κέντρα των πόλεων και στα παλιά κτήρια στα περίχωρα τους. Η γενική ατμόσφαιρα της Γαλλικής ριβιέρας, η αίσθηση της αναλογίας και η τήρηση της κλίμακας έρχεται σε αντίθεση με μια άλλη μεσογειακή ζώνη θερέτρου παρόμοιας έκτασης. Η Costa del Sol στην Ισπανία, υπέστη φρενήρη επέκταση τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Η περιοχή άρχισε να γίνεται γνωστή διεθνώς ως παραθαλάσσιος προορισμός που προσέφερε ηλιόλουστες ακτές, παραδοσιακή ισπανική κουλτούρα και, το πιο σημαντικό, φθηνές διακοπές. Τα οικονομικά πακέτα διακοπών που συμπεριλαμβάνανε διαμονή, διατροφή και δραστηριότητες σε συνδυασμό με τις ευρωπαϊκές αεροπορικές εταιρείες που άρχισαν να προσφέρουν φθηνότερα αεροπορικά εισιτήρια, οδήγησαν στην άνοδο του μαζικού τουρισμού στην ακτή. Η δεκαετία του 1970 και του 1980

21

22

23

24

25

26

27

- 25 ο Σαλβαδόρ Νραλί και η Jeanne Augier, ιδιοκτήτρια του ξενοδοχείου Negresco
- 26 εσωτερική αίθουσα του Grand Hotel Negresco
- 27 Grand hotel Negresco, Νίκαια
- 28 Costa del Sol, 1964
- 29 ακτή Torremolinos Benalmadena, 1980
- 30 καρτ ποστάλ, Costa del Sol, 1980

σηματοδότησε την πλήρη μετατροπή της Costa del Sol σε προορισμό μαζικού τουρισμού. Μεγάλες αλυσίδες ξενοδοχείων και τουριστικοί πράκτορες άρχισαν να εκμεταλλεύονται την περιοχή γεμίζοντας την ακτή με διαμερίσματα, εμπορικά κέντρα και εγκαταστάσεις ψυχαγωγίας, αλλάζοντας την παραδοσιακή εικόνα της περιοχής¹⁶.

Οι ριβιέρες είχαν ήδη καθιερωθεί ως παγκόσμιοι προορισμοί, προσελκύοντας ένα μείγμα πλουσίων και μεσαίων τάξεων τουριστών. Όμως, η αυξανόμενη ζήτηση για τουρισμό και η μαζική διάθεση ταξιδιωτικών πακέτων άσκησαν πίεση στις υποδομές, το περιβάλλον και τις τοπικές κοινωνίες. Αν και οι ριβιέρες συνέχισαν να προσφέρουν πολυτέλεια και κοσμοπολίτικες εμπειρίες, οι επενδύσεις σε ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις και τουριστικές υποδομές επεκτάθηκαν ώστε να καλύπτουν μεγαλύτερο εύρος τουριστών. Οι μεσαίες τάξεις σε χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία και την Σκανδιναβία άρχισαν να αναζητούν διακοπές στις παραλίες της Μεσογείου ενώ οι περιοχές υψηλού επιπέδου, όπως η Κάννες, η Νίκαια και το Μονακό στη Γαλλική Ριβιέρα, ενίσχυσαν τις υπηρεσίες πολυτελείας τους για να προσελκύσουν τους πλούσιους και διάσημους.

Για την συνεχή κάλυψη των αναγκών τους πολλές παραθαλάσσιες περιοχές υποβλήθηκαν σε εκτεταμένη οικιστική ανάπτυξη, με αποτέλεσμα την οικοδόμηση μεγάλων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, θέρετρων, γηπέδων γκολφ και μαρίνων κατά μήκος των ακτών αφήνοντας έτσι πίσω την εποχή των Grand Hotel. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες επέφεραν μεγάλες αλλαγές στη παράκτια ζώνη έχοντας ως αποτέλεσμα την καταστροφή του φυσικού τοπίου με προβλήματα όπως η ρύπανση της θάλασσας και η διάβρωση των ακτών. Τα φυσικά οικοσυστήματα που προστατεύουν τις ακτές, όπως οι αμμόλοφοι και οι υγρότοποι αντικαθίστανται από τεχνητές κατασκευές, αφήνοντας τις παραλίες και τα παράκτια οικοσυστήματα ευάλωτα στη διάβρωση και τις πλημμύρες. Οι επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού στο περιβάλλον επηρεάζει άμεσα τόσο τα φυσικά οικοσυστήματα όσο και τους φυσικούς πόρους. Οι μεγάλες τουριστικές μονάδες εξαντλούν τους φυσικούς πόρους των περιοχών οδηγώντας σε έλλειψη νερού και αυξημένη κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας¹⁷. Εξαιτίας της ανάπτυξης κατά μήκος της Μεσογείου δημιουργήθηκε το «μεσογειακό τείχος», όπου το τσιμέντο κυριαρχεί σε ποσοστό άνω του 50% των ακτών. Ζήτημα επίσης αποτελεί και η υποβάθμιση της αυθεντικής τοπικής κουλτούρας σε κάποιες περιοχές. Πολλοί ντόπιοι εγκατέλειψαν τις παραδοσιακές τους ασχολίες και ιδιαίτερα

28

29

30

16 D. W. Gade, The French Riviera as Elitist Space, Journal of Cultural Geography, 2009.

17 M. Γεωργία, Τουριστική ανάπτυξη σε παράκτιο τοπίο, Θεσσαλονίκη, 2021.

την γεωργία και την αλιεία καθώς ο τουριστικός κλάδος φαίνεται να προσφέρει καλύτερες οικονομικές ευκαιρίες. Οι τοπικές πολιτιστικές παραδόσεις και τα έθιμα, αντί να διατηρούν την αυθεντικότητά τους, συχνά τροποποιούνται και προσαρμόζονται για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των τουριστών οδηγώντας σε επιφανειακή και σκηνοθετημένη αναπαραγωγή παραδόσεων.

Μέχρι και το 1980 οι ριβιέρες της Ευρώπης έχουν κατακλυστεί με all-inclusive ξενοδοχεία ενώ από το 1990 και μετά προστίθενται στις ακτές και τα boutique hotel, ξενοδοχεία περιορισμένης χωρητικότητας με μοναδική αισθητική, επικεντρωμένα σε επισκέπτες που αναζητούν μια ξεχωριστή εμπειρία, διαφέροντας έτσι από τα μεγάλα απρόσωπα θέρετρα¹⁸. Η έλευση του 21^{ου} αιώνα έφερε νέες τάσεις στην τουριστική βιομηχανία εισάγοντας τον αιεφόρο τουρισμό και τις νέες τεχνολογίες. Οι περιβαλλοντικές ανησυχίες άρχισαν να κερδίζουν έδαφος και πολλές ξενοδοχειακές αλυσίδες ξεκίνησαν την εφαρμογή οικολογικών πρακτικών όπως την χρήση ηλιακής ενέργειας, την ανακύκλωση και την εξοικονόμηση νερού. Ένα παράδειγμα είναι το Banyan Tree Mayakoba στην Ριβιέρα του Μεξικού, ένα eco-resort το οποίο έχει ενσωματώσει ηλιακά πάνελ και συστήματα συλλογής βρόχινου νερού μειώνοντας δραστικά το ενεργειακό της αποτύπωμα. Στη μεξικανική ριβιέρα βρίσκεται επίσης και το θέρετρο Xcaret Arte, με πιστοποίηση LEED Gold στοχεύουν στην ελαχιστοποίηση των πλαστικών μιας χρήσης, προωθούν την βιοποικιλότητα και επικεντρώνονται στον αιεφόρο τουρισμό με έμφαση στον τοπικό πολιτισμό και την τέχνη. Σήμερα, οι ριβιέρες συνεχίζουν να είναι δημοφιλείς προορισμοί, διατηρώντας την κοσμοπολίτικη τους αίγλη, αλλά με μεγαλύτερη προσοχή στην ισορροπία μεταξύ ανάπτυξης και διατήρησης της φυσικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Οι τοπικές κυβερνήσεις έχουν αρχίσει να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για την προστασία του περιβάλλοντος, με την επιβολή περιορισμών στην οικοδόμηση και τη θέσπιση πολιτικών για την προστασία των ακτών και των φυσικών πόρων. Πιο συγκεκριμένα, προγράμματα όπως η σύμβαση της Βαρκελώνης και το Sustainable Mediterranean Action Plan – MAP έχουν εστιάσει στην προστασία του Μεσογειακού περιβάλλοντος και στην διαχείριση των φυσικών πόρων αντίστοιχα, ενώ σε μικρότερη κλίμακα το Green Key program είναι ένα διεθνές πρόγραμμα περιβαλλοντικής πιστοποίησης για τουριστικά καταλύματα που αναγνωρίζει ξενοδοχεία και τουριστικές επιχειρήσεις που ακολουθούν βιώσιμες πρακτικές.

31

32

31 υπερτουρισμός στο διάσημο Cinque Terre στην Ιταλία
32 παράλια Benidorm, Ισπανία, 2016

18 D. F. Wheeler, Understanding the Value of Boutique Hotels, Massachusetts Institute of Technology , Massachusetts , 2006.

33

34

35

- 33 Banyan Tree Mayakoba στη ριβιέρα Μάγια του Μεξικό. Σχεδιασμένο με βιώσιμα υλικά, έχει πιστοποίηση LEED και στοχεύει στην προστασία της βιοποικιλότητας της περιοχής.
- 34 Hotel Xcaret Arte στη ριβιέρα Μάγια του Μεξικό. Το Hotel Xcaret Arte χρησιμοποιεί ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, συστήματα εξοικονόμησης νερού και βιώσιμα δομικά υλικά, ενώ έχει και πιστοποίηση LEED Gold.
- 35 Terre Blanche Hotel Spa Golf Resort, βρίσκεται στην ύπαιθρο της Γαλλικής ριβιέρας και εργάζεται για την διατήρηση της τοπικής βιοποικιλότητας.

2.3 Είδος τουρισμού στην Ριβιέρα

Ο τουρισμός αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που αφορά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά ζητήματα επηρεάζοντας όλα τα τοπία και ιδιαίτερα τις σύγχρονες ριβιέρες. Η δυσκολία ορισμού του τουρισμού είναι συνεχής στους αναλυτές του κλάδου. Σύμφωνα με την ιστορικό Rudy Koshar τουρισμός ορίζεται ως η κάθε πρακτική που προκύπτει από την εκούσια μετακίνηση ενός ατόμου από τη σχετικά μόνιμη εγκατάσταση του σε μια παρατεταμένη στιγμή ελεύθερου εκτοπισμού¹⁹. Ο τουρισμός έχει τις ρίζες του στην Βρετανία και την δυτική Ευρώπη και εξαπλώθηκε κοινωνικά από τις ανώτερες τάξεις προς τα κάτω στις μεσαίες τάξεις και τέλος στις εργατικές. Σημαντικοί παράγοντες ήταν η εξέλιξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα αυτή των μεταφορών και οι νέες καινοτομίες στις επιχειρήσεις²⁰.

Η έννοια του “Grand Tour” συναντάται στις απαρχές του μοντέρνου ευρωπαϊκού πολιτισμού μεταξύ 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα και διαδίδεται από την Αγγλία στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Το αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης ορίζει το “Grand Tour” ως την περιήγηση νέων Άγγλων αριστοκρατών σε κύριες πόλεις και σημεία ενδιαφέροντος της Ευρώπης με σκοπό την εκπαίδευση τους²¹. Η πρακτική αυτή είχε ως στόχο την διεύρυνση των οριζόντων των νέων αριστοκρατών μέσω της επαφής με τις τέχνες, την αρχιτεκτονική και τον πολιτισμό άλλων χωρών όπως της Γαλλίας, της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Ιταλίας. Σημείο εκκίνησης ήταν το Λονδίνο και συνήθως υπήρχε συνοδεία από δασκάλους, καθοδηγητές, οικιακούς υπηρέτες και λοιπού προσωπικού ενώ η διαμονή διαρκούσε συνήθως 1-3 χρόνια. Επομένως οι πολιτικές, κοινωνικές και επαγγελματικές ανησυχίες των αριστοκρατών σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον τους για τις τέχνες, τις απολαύσεις και την περιέργεια καθόρισαν τους τουριστικούς προορισμούς. Οι ευγενείς μετά βίας ερχόντουσαν σε επαφή με άλλες τάξεις και κοινωνικές ομάδες, δημιουργώντας ένα κλίμα αποκλειστικότητας και ελιτισμού που είχε ως στόχο να διατηρήσει την κυριαρχία της η αριστοκρατία.

Η πρώτη φάση του σύγχρονου τουρισμού θεωρείται γενικά ότι διήρκεσε από τον 18^ο αιώνα έως το πρώτο τρίτο του 19^{ου}. Σε αυτό το στάδιο τα τουριστικά ταξίδια παρέμειναν περιορισμένα σε μια μειοψηφία πλούσιων ευγενών και μορφωμένων επαγγελματιών. Για αυτούς τα ταξίδια ήταν μια εκδήλωση της δύναμης, του στάτους και των χρημάτων τους. Δύο χαρακτηριστικά ξεχωρίζουν σε αυτή τη περίοδο, από τη μια η αναζήτηση της ευχαρίστησης και των απολαύσεων αντικαθιστούν τις εκπαιδευτικές πτυχές των ταξιδιών και από την άλλη εύπορα μέλη της μεσαίας τάξης μιμούνται αυτή την ταξιδιάρικη συμπεριφορά των ευγενών. Κατά συνέπεια οι αριστοκράτες άρχισαν να αναζητούν αποκλειστικούς προορισμούς έτσι ώστε να αποφύγουν την ανάμειξη με την αστική τάξη. Αυτό φαίνεται στο γεγονός ότι δημιουργήθηκαν παραθαλάσσια θέρετρα όπως του Brighton και της Κυανής Ακτής που κάλυπταν τις πολυτελείς ανάγκες τους και παράλληλα είχαν και τα οφέλη υγείας του θαλασσινού μπάνιου.

Στο πλαίσιο της ιστορία του τουρισμού η περίοδος από το πρώτο τρίτο του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από μια έξαρση στην κουλτούρα ταξιδιών της μεσαίας τάξης και την διαμόρφωση, διάδοση και διαφοροποίηση της από άλλες περιόδους. Με αυτόν τον τρόπο ετοιμάστηκε ο δρόμος για τον μαζικό τουρισμό η ανάπτυξη του οποίου βασίζεται σε μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών. Τα πιο σημαντικά περιλαμβάνουν αναμφίβολα όχι μόνο η πρόοδος της εκβιομηχάνισης, οι δημογραφικές αλλαγές, η αστικοποίηση και η επανάσταση στις μεταφορές αλλά και η βελτίωση των κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων, η αύξηση του εισοδήματος και οι αλλαγές στη ζήτηση των καταναλωτών. Η οργάνωση του συστήματος μεταφορών της κεντρικής Ευρώπης έφερε τεράστιες αλλαγές στην βιομηχανία του τουρισμού, βελτιώνοντας την κινητικότητα των τουριστών και δημιουργώντας νέες τάσεις. Με την εισαγωγή του σιδηρόδρομου και την χρήση του ατμού στις μεταφορές η τουριστική κίνηση αυξήθηκε, το ταξίδι έγινε οικονομικότερο και πλέον υπήρχε η δυνατότητα ολιγοήμερων ή και μονοήμερων διακοπών, ενώ η διάνοιξη του συρμού μέσα από τις Άλπεις έφερε τους επισκέπτες σε νέα παράκτια μέρη της νότιας Ευρώπης.

Η κορύφωση του τουρισμού ξεκίνησε την δεκαετία του 1960, ως απάντηση στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στην μεταπολεμική Ευρώπη. Οι τουριστικοί πράκτορες και οι ταξιδιωτικές εταιρίες μεταμόρφωσαν την φύση του τουρισμού προσφέροντας ολοένα και φθηνότερα πακέτα διακοπών, εισάγοντας νέους προορισμούς και τρόπους διασκέδασης και δίνοντας έτσι μια πρώτη ώθηση προς τον μαζικό τουρισμό. Η επιχειρηματική αυτή τεχνική επικεντρώνονταν στις παραθαλάσσιες περιοχές και προσέλκυε κόσμο μέσα από τις ομορφιές του ήλιου, της θάλασσας και της άμμου. Η προσθήκη και άλλων μέσων μεταφοράς όπως το ΙΧ και το αεροπλάνο προσέφεραν επιπλέον ερεθίσματα και δυνατότητες στους ταξιδιώτες. Η κυριαρχία του τουρισμού σε αυτή τη φάση μεταμόρφωσε τα παράκτια μέτωπα και ώθησε στην μαζική ανοικοδόμηση θερέτρων στην Ευρώπη προκαλώντας έναν δυισμό στην ανάπτυξη των παραθαλάσσιων περιοχών. Αυτός ο δυϊσμός αντανάκλα την αντίθεση μεταξύ οικονομικών οφελών της τουριστικής ανάπτυξης και των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων που αυτή προκάλεσε. Παρατηρείται έντονα η δημιουργία κοινωνικών ανισοτήτων λόγω

19 TE. G. E. Zuelow, A history of modern tourism, London, εκδ. Palgrave, 2016.

20 J. Towner, What is tourism's history ?, Elsevier Science Ltd, Great Britain, 1995.

21 J. Towner, The Grand tour, A Key Phase in the History of tourism, Annals of tourism research, UK, 1985.

36

37

38

36 πίνακας της Katherine Read που απεικονίζει Άγγλους αριστοκράτες στην Ρώμη
37 Grand Tour στην Αίγυπτο
38 πλάνο από την ταινία του Lunchino Visconti, " Θάνατος στην Βενετία"

39

της εκτόπισης του ντόπιου πληθυσμού από το κέντρο των περιοχών καθώς και από τη ραγδαία ανάπτυξη των τουριστικών ακτών αφήνοντας έτσι πολλές άλλες περιοχές υποανάπτυκτες. Επίσης ο αστικός και αρχιτεκτονικός σχεδιασμός συχνά αντικαταστάθηκε από αυθαίρετη δόμηση παραμελώντας συχνά την βιωσιμότητα.

Ωστόσο η αύξηση της τουριστικής κίνησης και η παγκοσμιοποίηση της υποδηλώνει μια άλλη κοινωνική επέκταση, αυτή της εξειδίκευσης και της διαφοροποίησης. Οι διακοπές και τα ταξίδια γίνονται προσιτά σε όλο και ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Πλέον δεν υπάρχουν μόνο οι «παραδοσιακοί» παραθεριστές, αλλά και κοινωνικές ομάδες διαφορετικής ηλικίας, επαγγέλματος και προτιμήσεων οι οποίοι λαμβάνουν πλέον τα πλεονεκτήματα του τουρισμού²². Τα τουριστικά προϊόντα προσαρμόζονται στις ποικίλες απαιτήσεις των ταξιδιωτών, δημιουργώντας έτσι πολλά είδη τουρισμού. Μια ειδική μορφή τουρισμού που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στις ριβιέρες είναι ο συνεδριακός. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ταχύτατη ανάπτυξη αυτού του είδους τουρισμού που στρέφεται γύρω από μεγάλες διοργανώσεις και εκδηλώσεις, η οποία οφείλεται και στην διεθνοποίηση του εμπορίου αλλά και άλλων τομέων όπως

22 U. Gyr, The History of Tourism: Structures on the Path to Modernity, European history online, Zurich, 2010.

39 Γαλλία, Νίκαια, 1964
40 η συμβολή του αυτοκινήτου στην επισκεψιμότητα των παράκτιων περιοχών

40

αυτού του πολιτισμού. Οι εκδηλώσεις μεγάλης κλίμακας, όπως πχ το Φεστιβάλ των Καννών, συχνά επηρεάζουν μόνιμα τις πόλεις όπου διοργανώνονται, ασχέτως εάν είναι μικρής διάρκειας και όχι πάντοτε επαναλαμβανόμενες, πολλά ξενοδοχεία επενδύουν σε εγκαταστάσεις συνεδρίων και εταιρικών εκδηλώσεων²³. Με την αλλαγή των τουριστικών προτιμήσεων από το 1990 και μετά, οι ριβιέρες προσαρμόστηκαν για να ανταποκριθούν σε νέες μορφές τουρισμού. Οι τουριστικές αρχές έχουν ξεκινήσει να επικεντρώνονται στη βιωσιμότητα, προωθώντας φιλικές προς το περιβάλλον μορφές τουρισμού. Σε πολλά σημεία των ριβιέρων, όπως το Cinque Terre στην Ιταλία, περιορίστηκε η υπερβολική τουριστική ανάπτυξη και προωθήθηκαν εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, η πεζοπορία και η εξερεύνηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι επισκέπτες πλέον αντί να επικεντρώνονται μόνο στην ηλιοθεραπεία και τις παραλίες αρχίζουν να αναζητούν εμπειρίες που σχετίζονται με την τοπική κουλτούρα, τη γαστρονομία, την ιστορία και την φύση, εισάγοντας έτσι ένα ακόμα είδος τουρισμού, τον τουρισμό εμπειρίας.

23 Κοκκώσης Χάρης, Τσάρτας Πάρις, Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον, Αθήνα, εκδ.Κριτική Α.Ε, 2001.

03 ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΡΙΒΙΕΡΑ

3.1 Ιστορική αναδρομή της Αθηναϊκής Ριβιέρας, από την λουτρόπολη του Φαληρικού όρμου μέχρι τις παραθεριστικές κατοικίες του Σαρωνικού

41

Οι καταστροφές που υπέστη η Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής, του Β' Παγκοσμίου πολέμου και των μετέπειτα πολιτικών αναταραχών λόγω του Εμφυλίου, σε συνδυασμό με τις οικονομικές αστάθειες επηρέασαν σημαντικά την τουριστική ανάπτυξη της χώρας κάνοντάς την βραδύτερη σε σχέση με άλλες τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές της Ευρώπης. Το αίσιο πέρας του απελευθερωτικού αγώνα του 1821 επισφραγίστηκε με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου στις 3 Φεβρουαρίου του 1830, σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα αναγνωρίστηκε σε ανεξάρτητο και ελεύθερο κράτος.

Εκείνη την περίοδο, η πόλη της Αθήνας παρουσίαζε εικόνα ερήμωσης που οφειλόταν, τόσο στην ατελέσφορη και μακρόχρονη πολιορκία της Ακρόπολης, όσο στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι είχαν αποσυρθεί από την πόλη και παρέμεναν για περισσότερο από τρία χρόνια στα νησιά του Σαρωνικού, ιδίως στη Σαλαμίνα, την Αίγινα και τον Πόρο, αναμένοντας τον τερματισμό των πολεμικών επιχειρήσεων για να επιστρέψουν στις εστίες τους. Μετά το 1833, με πρωτοβουλία του βασιλιά Όθωνα, η Αθήνα ανακηρύσσεται νέα πρωτεύουσα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους προσελκύοντας την εγκατάσταση νέων κατοίκων και δίνοντας μια ώθηση στην αστική ανασυγκρότηση της πόλης²⁴. Η πλούσια ιστορία και ο πολιτισμός της Αθήνας ευνόησαν ιδιαίτερα τον περιηγητισμό κυρίως από εύπορους αριστοκράτες με τη μορφή του Grand tour ενώ αργότερα και από Αθηναίους αστούς. Η επέκταση του εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως, η δραστηριοποίηση της βασίλισσας Αμαλίας στον εμπλουτισμό της πρωτεύουσας με πράσινο και η ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου το 1837 βοήθησαν στην προβολή του εκσυγχρονισμού της χώρας. Το 1869 είχε αρχίσει η λειτουργία του σιδηρόδρομου μεταξύ Αθήνας και Πειραιά ενώ αργότερα, το 1880, η Εταιρεία Σιδηροδρόμων Αθηνών-Πειραιώς προκειμένου να τονώσει την επιβατική κίνηση στην γραμμή που εκμεταλλευόταν αγόρασε μεγάλη έκταση στο Νέο Φάληρο και οργάνωσε εκεί λουτρικές εγκαταστάσεις με προκυμαίες και προβλήτες ενώ έκτισε και ξενοδοχεία, εστιατόρια και θέατρα²⁵. Ένα παράδειγμα ξενοδοχείου στα πρότυπα του Grand Hotel είναι το «Μέγα Ξενοδοχείον» ή «Ξενοδοχείο του Σταθμού», χτισμένο σε προνομιακή θέση το 1860, ανακαινίστηκε μια δεκαετία αργότερα με την προσθήκη ενός ακόμα ορόφου, διαθέτοντας έτσι 37 κλίνες. Μετέπειτα το 1903 έκανε την εμφάνισή του το ξενοδοχείο «Ακταίων Παλάς» το οποίο έγινε το κέντρο της αθηναϊκής κοσμικής ζωής. Ήταν ένα εντυπωσιακό έργο σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα Παύλο Καραθανασόπουλο, μαθητή του Ernst Ziller²⁶. Είχε 160 κλίνες και ένα μέρος της κατά το μεσοπόλεμο διαμορφώθηκε σε καζίνο. Από τα μέσα του 1920 αρχίζει η παρακμή του

24 Μαρμαράς Β. Εμμανουήλ, Για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία της Αθήνας, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2012.

25 Μ. Μάρκου, Από το υλικό των ονείρων, ο φαληρικός όρμος σε μια ακόμα μεγάλη αφήγηση, Γεωγραφίες, 2014.

26 Ματσούκης Σπύρος, Τσαγκατάκη-Τσιρίγγα Δάφνη, 'Νεωτερική ματιά' στην Αθηναϊκή ριβιέρα, Χανιά, 2019.

42

43

44

45

41. αεροφωτογραφία Παλαιού Φαλήρου, 1930
42. Ακταίων Παλάς
43. εγκαταστάσεις θαλάσσιων λουτρών στο Νέο Φάληρο, 1870
44. σιμικίνης αστικός σιδηρόδρομος Αθήνας-Πειραιά, 1902
45,48. Παλαιό Φάληρο, το περίπτερο του Ναυτικού Ομίλου και το θέατρο, 1920
46-47. πανοραμική φωτογραφία Παλαιού Φαλήρου, 1950
49. μόλος Παλαιού Φαλήρου

ξενοδοχείου καθώς μετά την Μικρασιατική καταστροφή χρησιμοποιήθηκε ως κατάλυμα προσφύγων.

Η ακτή φιλοξένησε την πρώτη οργανωμένη παραλία της Αθήνας εισάγοντας τον λουτροτουρισμό στην Ελλάδα και δημιουργώντας έναν ελκυστικό προορισμό που συνέβαλε στην ανάπτυξη για υψηλού status προαστιακή κατοικία και πολυτελών εξοχικών επαύλεων. Αντιπροσωπεύοντας το μοντέρνο πρόσωπο της πόλης το Νέο Φάληρο περιλήφθηκε στην διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896. Η αναβίωση των ολυμπιακών αγώνων βοήθησε στην τόνωση του τουριστικού ενδιαφέροντος που έχει η Αθήνα χάρη στο εύκρατο κλίμα, το αρχαιολογικό ενδιαφέρον και το πνεύμα φιλοξενίας της. Με την χωροθέτηση του ποδηλατοδρόμιου, των εγκαταστάσεων κωπηλασίας και μέρος των τουριστικών υποδομών στη Φαληρική ακτή η δημοσιότητά της αυξήθηκε ενώ με την διάνοιξη της λεωφόρου Συγγρού το 1904 όλο και περισσότεροι Αθηναίοι ανακάλυπταν τα οφέλη της θάλασσας του Σαρωνικού. Μέχρι τότε η πρωτεύουσα έχει γυρισμένη τη πλάτη στη θάλασσα και ο Πειραιάς, που λειτουργούσε πάντα ως ξεχωριστή ενότητα, χρησιμοποιούσε την θάλασσα πρωτίστως για μεταφορές και εμπόριο. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Αθήνα μια σύνδεση με τη θάλασσα με εφελτήριο την παράκτια ζώνη αναψυχής στο Νέο Φάληρο η επιτυχία του οποίου επηρέασε την οικιστική ανάπτυξη των τριγύρω περιοχών²⁷.

Η αρχή του 20^{ου} αιώνα βρήκε την Ελλάδα να έχει μόλις εξέλθει από την οδυνηρή εμπειρία του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897 και να είναι πάλι στην δίνη νέων επικίνδυνων εμπλοκών, με αποτέλεσμα το πρώτο μισό του αιώνα να είναι ιδιαίτερα κρίσιμο στην πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας ενώ με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η εικόνα της πρωτεύουσας αρχίζει να μετασχηματίζεται, προετοιμάζοντας την μεταπολεμική της μορφή²⁸. Η αλόγιστη επέκταση του σχεδίου πόλης, λόγω της εισροής μεγάλου αριθμού προσφύγων, και η εγκατάλειψη που βίωσαν οι λαϊκές γειτονίες της Αθήνας εξαφάνισαν και αλλοίωσαν τους ελεύθερους χώρους στην παρόχθια και την παράκτια ζώνη. Αναμενόμενο ήταν ο πόλεμος και η κατοχή να επιδράσουν καταλυτικά τον τουρισμό ως φαινόμενο αλλά και στις υποδομές που είχαν αναπτυχθεί για να το υποστηρίξουν. Ο τουρισμός άρχισε να αναπτύσσεται με την ιδιωτική πρωτοβουλία κυρίως Ελλήνων και ξένων επιχειρηματιών καθώς και Ελλήνων της διασποράς που επένδυσαν στην τουριστική ανάπτυξη της χώρας χωρίς όμως να υπάρχει ακόμα κρατική συμμετοχή. Το 1914 ιδρύεται η πρώτη κρατική υπηρεσία με στόχο την τουριστική οργάνωση της Ελλάδος, επονομαζόμενη «Γραφείο Ξένων & Εκθέσεων» όπου γίνεται μια πρώτη προσπάθεια για την δημιουργία νομικού πλαισίου που αφορά τον τουρισμό, ιδίως αυτόν στα παράκτια μέτωπα. Περίπου 15

27 Μ. Μάρκου, ο.π.

28 Μαρμαράς Β. Εμμανουήλ, Για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία της Αθήνας, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2012.

46

47

48

49

χρόνια αργότερα, το 1929 ακολουθεί η ίδρυση, από την Κυβέρνηση Βενιζέλου, του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ), ο οποίος στην αρχή χρηματοδοτεί μονάχα τουριστικά περίπτερα σε ορισμένους αρχαιολογικούς χώρους και αποτελεί σταθμός στην ιστορία του ελληνικού τουρισμού. Τον ίδιο χρόνο με τον νόμο 4377 περί επέκτασης τουριστικών εγκαταστάσεων, η προσοχή στράφηκε στη βελτίωση των ξενοδοχειακών παροχών με συνέπεια την δημιουργία μερικών από τα πολυτελέστερα ξενοδοχεία της Αθήνας. Πιο συγκεκριμένα η ανακαίνιση της Μεγάλης Βρετανίας στο Σύνταγμα με την προσθήκη 110 κλινών, ανελκυστήρων, συστημάτων θέρμανσης και εξαερισμού το έκαναν το απόλυτο σύμβολο πολυτελείας²⁹, ενώ δίπλα ακριβώς την ίδια χρονιά χτίζεται το πολυτελές ξενοδοχείο King George Hotel. Παράλληλα χτίζεται το Ακροπόλ Παλάς ένα από τα πρώτα ξενοδοχεία στην οδό Πατησίων το οποίο προσέφερε πολυτελή διαμονή και φιλοξενούσε επιφανείς επισκέπτες της εποχής. Σχεδιασμένο από τον Σωτήρη Μαγιάση αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό διαμάντι σε στυλ Αρ Νουβώ κατατάσσοντας το στο συνέδριο της UNESCO το 1991 ανάμεσα στα σημαντικότερα δείγματα αρτ νουβώ της Ευρώπης³⁰. Παράλληλα ο ελληνικός τραπεζικός τομέας ξεκίνησε την δανειοδότηση και επιδότηση ξενοδοχειακών καταλυμάτων σε διάφορες περιοχές της ελληνικής περιφέρειας³¹.

Ο τομέας του τουρισμού και οι εγκαταστάσεις διαμονής συμπληρώνονται με την ανοικοδόμηση εξοχικών κατοικιών, εκεί πρωτοεμφανίζεται και η λέξη «προάστιο», με την σημερινή έννοια, στην Ελλάδα. Το προάστιο εκπροσωπεί έναν εναλλακτικό τρόπο οργανωμένης κατοίκησης σε σχέση με την διαμονή στη πόλη, έστω και αν εξαρχής ταυτίζεται και ως ένα σημείο με τον παραθερισμό. Αυτή η «έννοια» γεννιέται στη δεκαετία του 1920 για λόγους καθαρά πρακτικούς και στηρίζεται στη προηγούμενη ευρωπαϊκή εμπειρία των κηπουπόλεων³² (garden-city), ενός νέου πολεοδομικού σχηματισμού που συγκεντρώνει τα πλεονεκτήματα και της υπαίθρου και της πόλης, αποφεύγοντας ταυτόχρονα τα αρνητικά συμπτώματα και των δύο³³. Στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο προστέθηκαν περιοχές κατοικίας σχετικά απομακρυσμένες από την τότε έκταση της πρωτεύουσας δημιουργώντας τις ρίζες του αθηναϊκού προαστίου³⁴. Κίνητρο για την απόκτηση παραθεριστικής κατοικίας αποτελούσε η απόδραση από την καθημερινή

29 Β. Άγγελος, «Οικονομική επιθεώρηση», [Ηλεκτρονικό]. Available: https://www.economia.gr/pdfs/look_inside/Megali_Vretania_lookinside.pdf.

30 Χ. Τζαναβάρα, Η λάμψη επέστρεψε στην Πατησίων, Η εφημερίδα των συντακτών, 2016.

31 Δ. Φιλιππίδης, Προάστια & εξοχές της Αθήνας του 30, Αθήνα, εκδ. Όλκος, 2006

32 Π. Παναγιώτα, Διεύρυνση της τυπολογίας της παραθεριστικής κατοικίας στην Αίγινα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2019.

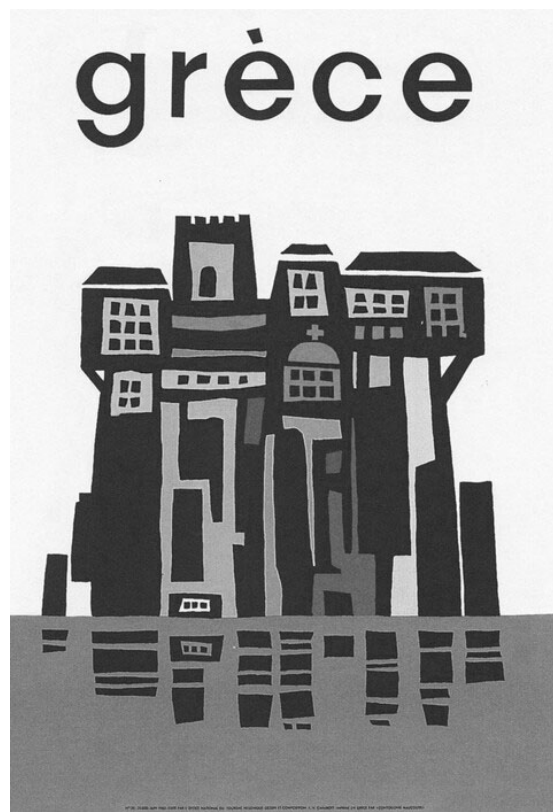
33 Δημήτρης Ν. Καρύδης, Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας, Αθήνα, εκδ. Παπασωτηρίου, 2006.

34 Π. Παναγιώτα, ο.π.

ζωή και τους ταχείς ρυθμούς του αστικού περιβάλλοντος με αφορμή την ξεκούραση και την αναζήτηση νέων τρόπων αναψυχής. Η επιστροφή στη φύση ως μέσο εξαγνισμού του σύγχρονου ανθρώπου που έπρεπε να κόψει τους δεσμούς του με το παρελθόν και να ατενίσει το μέλλον αποτέλεσε θεμέλιο λίθο στο Μοντέρνο κίνημα, το οποίο και επηρέασε τον σχεδιασμό των παραθεριστικών κατοικιών. Μετέπειτα ένας από τους σημαντικότερους λόγους για την απόκτηση παραθεριστικής κατοικίας, ιδιαίτερα την εποχή του καταναλωτισμού, είναι η επίτευξη ενός κοινωνικού στάτους, ενός τρόπου ζωής που ανταποκρίνεται στα σύγχρονα πρότυπα διαβίωσης³⁵.

Σταδιακά το Φάληρο έχανε τον χαρακτήρα του προαστίου, σύμφωνα με τον Μπίρη η παρακμή του Νέου Φαλήρου ήταν αποτέλεσμα της ρύπανσης της ακτής από βιομηχανικά και αστικά λύματα στα χρόνια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου³⁶ ενώ η ζώνη αναψυχής αλλοιώθηκε λόγω της τοποθέτησης στρατιωτικών υποδομών για τις ανάγκες του πολέμου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία νέων παραλιακών προαστίων νοτιότερα όπως αυτό της Γλυφάδας, της Βούλας και της Βουλιαγμένης. Είναι εμφανές ότι η αναπτυξιακή πορεία της παραλίας του Σαρωνικού ήταν συγκριτικά η ταχύτερη, σε σχέση με την ενδοχώρα της Αττικής εκείνη την περίοδο, αποτυπώνοντας ένα κλίμα αισιοδοξίας για το μέλλον του τουρισμού της Ελλάδος.

Στην μεταπολεμική φάση έπαιξε σημαντικό και καθοριστικό ρόλο το Σχέδιο Μάρσαλ και η παρέμβαση των Αμερικανών στη ανακατασκευή και ανασυγκρότηση της χώρας και στον σχεδιασμό του ελληνικού τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα το σχέδιο Μάρσαλ ήταν ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα ανάκαμψης που προωθήθηκε από τις ΗΠΑ μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και επρόκειτο για προσφορά βοήθειας με στόχο την οικονομική ανάκαμψη ευρωπαϊκών χωρών στο πλαίσιο μιας πολυμερούς συνεργασίας των δυτικοευρωπαϊκών. Η Αθήνα μετά τον 2° Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ιδεώδης τόπος για την αποδοχή συγκεκριμένων προτάσεων προς επίλυση χρόνιων προβλημάτων της. Οι αρχιτέκτονες-πολεοδόμοι βρήκαν την εικοσαετία 1946-66 ως τη χρυσή ευκαιρία για να διατυπώσουν τις ουτοπικές τους προτάσεις. Ένα παράδειγμα είναι το σχέδιο που επεξεργάστηκε ο Κανδύλης με συνεργάτες τους Φραγκούλη και Ζαγονά το οποίο είχε τρεις βασικούς στόχους: τη διοικητική συνένωση Αθήνας, Πειραιά και προαστίων, την αξιοποίηση του φαληρικού κόλπου και την μελλοντική γραμμική επέκταση κατά μήκος του Κηφισού. Έτσι, πολύ σύντομα το λεκανοπέδιο της Αθήνας μετατράπηκε σε χώρο μεταλλαγών, με σκοπό να ικανοποιήσει τις

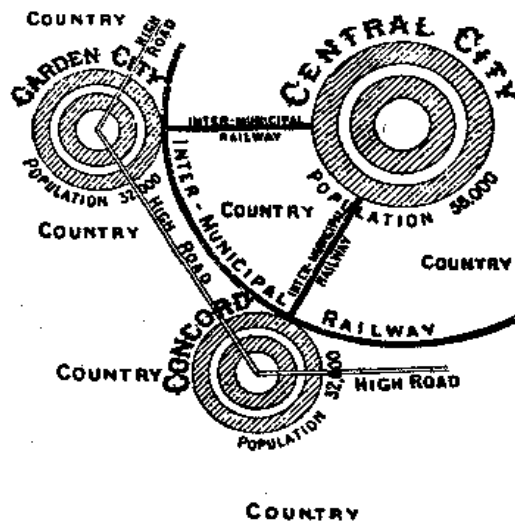

50

Nº 5.

DIAGRAM

ILLUSTRATING CORRECT PRINCIPLE
OF A CITY'S GROWTH - OPEN COUNTRY
EVER NEAR AT HAND, AND RAPID
COMMUNICATION BETWEEN OFF-SHOOTS.

51

35 Μ. Μάρκου, Από το υλικό των ονείρων, ο φαληρικός όρμος σε μια ακόμα μεγάλη αφήγηση, Γεωγραφίες, 2014.

36 Δημήτρης Ν. Καρύδης, Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας, Αθήνα, εκδ. Παπασωτηρίου, 2006.

52

50 αψίδα της ΕΟΤ, 1963

51 η σχέση της "κρητύπολης" με το αστικό κέντρο σύμφωνα με τον Howard

52 κατοικία στην Ανάβυσσο του Νίκου Βαλασμάκη

53 πανοραμική φωτογραφία της Πυράδας, 1930

53

πολλαπλές απαιτήσεις σε στέγη των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων που συνέρρευσαν εκεί στις δεκαετίες του 1950 και κυρίως του 1960. Ως προς την χωροθέτηση ξεχωρίζει η πλήρη αστικοποίηση των παραλιακών ζωνών με την κατασκευή πολυώροφων κτηρίων που έτεινε την «αξιοποίηση» της παραλίας του Σαρωνικού. Η αποφασιστική ένταξη της ακτογραμμής του Σαρωνικού στα φιλόδοξα σχέδια ανάπτυξης της Αθήνας του 1950, με την απλή χάραξη ενός νέου κυκλοφοριακού άξονα, την κατασκευή μερικών ενδιάμεσων λουτρικών εγκαταστάσεων σε Γλυφάδα και Βουλιαγμένη, την ύπαρξη της αμερικάνικης βάσης στο Ελληνικό και του αθλητικού κέντρου στον Άγιο Κοσμά, καθοδήγησε την προς τα εκεί ανάπτυξη της μητρόπολης. Τα προπολεμικά παραλιακά προάστια θα περνούσαν μεταπολεμικά την σκυτάλη σε νέους συνοικισμούς διάσπαρτους στο φυσικό αττικό τοπίο, με έρημα λιμανάκια και πολυτελείς βίλες από τη Βάρκιζα έως το Σούνιο και έτσι όλες οι παραθαλάσσιες τοποθεσίες θα πλημμύριζαν σύντομα με μια άμορφη δόμηση³⁷. Η μεταπολεμική εξέλιξη του Σαρωνικού, ως την Ανάβυσσο το 1960 και μετέπειτα μέχρι και το Σούνιο, θα μετασχημάτιζε ριζικά τον χάρτη της Αττικής.

3.2 Η Αθηναϊκή Ριβιέρα από το 1950 μέχρι σήμερα

Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που σημειώθηκαν στη χώρα από το 1950 και μετά επηρέασαν την εξέλιξη της Αθηναϊκής Ριβιέρας θέτοντάς την στο επίκεντρο σχεδίων ανάπτυξης αλλά και αντιφάσεων που διαμόρφωσαν την ταυτότητα της. Ήταν η εποχή που ο τουρισμός επιλέχθηκε ως υπερόπλο της ελληνικής οικονομίας και εισιτήριο για την είσοδο της στο διεθνή ανταγωνισμό. Η Αθήνα θα ήταν το κέντρο της τουριστικής κίνησης και αντιπροσωπευτική εικόνα της πόλης θα ήταν οι Αττικές Ακτές του Σαρωνικού ενώ στα ρυθμιστικά σχέδια που προτείνονται από την πολεοδομική πρωτοπορία της εποχής, ο Φαληρικός όρμος ορίζεται ως «επιθαλάσσια ύλη» της πόλης³⁸. Οι κύριοι στόχοι του ΕΟΤ, ο οποίος επανιδρύεται το 1950 έπειτα από διακοπή του το 1936, επικεντρώνονται στην ανάπτυξη του «Διεθνούς Τουρισμού» και στην προσέλκυση ξένων επισκεπτών, κυρίως υψηλού εισοδήματος, οι οποίοι ενδιαφέρονται για την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά, τόσο την αρχαία όσο και τη νεότερη λαϊκή παράδοση. Παράλληλα, ο τουρισμός αντιμετωπίζεται ως μέσο πολιτισμικής προώθησης, με σκοπό την ενίσχυση του πολιτιστικού επιπέδου των επισκεπτών μέσω της επαφής τους με την αυθεντική ελληνική παράδοση. Η πιο ισχυρή παρέμβαση του ΕΟΤ ήταν τα κρατικά ξενοδοχεία «Ξενία», μονάδες μικρής δυναμικότητας με υψηλό βαθμό εξυπηρέτησεων, υπό την καθοδήγηση του αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη, τα οποία αναγνωρίστηκαν διεθνώς ως δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής³⁹. Το εθνικό δίπολο μνημεία-τοπία γίνεται πλέον φανερό και στην προβολή της Ελλάδας στο εξωτερικό. Η Ελλάδα αρχίζει να προβάλλεται στο εξωτερικό με αφίσες και διαφημιστικά έντυπα που απεικονίζουν κατεξοχήν το ελληνικό τοπίο και τις αρετές της καθημερινής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο⁴⁰. Η ανάπτυξη των παραθαλάσσιων περιοχών στη νοτιοδυτική επέκταση της Αθήνας και η κατασκευή ξενοδοχείων ανέδειξαν τη σύνδεση του αστικού πληθυσμού με την κουλτούρα της θάλασσας, καθώς αναζητούσε ευκαιρίες για αναψυχή και άθληση. Παράλληλα, κατέστησαν σαφές ότι η Ελλάδα ήταν πλέον σε θέση να υποδεχθεί μεγάλα κύματα τουριστών, εντάσσοντας την άμεσα και πλήρως στο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που είχαν ακολουθήσει και οι υπόλοιπες μεσογειακές χώρες.

Ο Σαρωνικός κόλπος, που περιβάλλεται από παράκτιες περιοχές με μεγάλη ιστορική, πολιτιστική και οικονομική σημασία, έχει δει σημαντική χωροταξική και πολεοδομική εξέλιξη κατά τον 20^ο αιώνα. Το 1957 ο σύμβουλος Δ. Παπαευστρατίου στο πρώτο τεύχος του περιοδικού «Αρχιτεκτονική» σε άρθρο του με τίτλο «Αξιοποίηση των ακτών Σαρωνικού» σχολιάζει τη σημασία της προστασίας των ακτών της Αττικής και ιδιαίτερα του Αργοσαρωνικού, σε μια εποχή όπου η πρωτεύουσα διαμορφώνεται σε κοσμόπολη με πληθυσμό 1.500.000 κατοίκων και ο κίνδυνος να καταστραφεί το τοπίο αυξάνεται. Προτείνει την εκπόνηση μελετών για να καθοριστούν οι χρήσεις γης ώστε να εξυπηρετούν κυρίως τον διεθνή τουρισμό, τον εσωτερικό τουρισμό και τον παραθερισμό και ταυτόχρονα την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Μια ακόμη προτεραιότητα αυτών των προγραμμάτων είναι η κατασκευή οδικών αρτηριών που θα εξυπηρετούν τους λουόμενους φέρνοντας 100-150.000 άτομα ημερησίως σε 2-3 λαϊκές παραλίες. Τέλος, επιδιώκει την αποβιομηχάνιση των περιοχών που θα χρησιμοποιούνται για τουριστικούς λόγους και κρίνει αναγκαία την δημιουργία εγκαταστάσεων κατά μήκος των ακτών της Αττικής που θα εξυπηρετούν τους ξένους τουρίστες, ώστε να αναπτυχθεί περαιτέρω η επιχειρηματικότητα και να αυξηθεί το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας. Με το παρακάτω σκεπτικό ξεκινούν τα έργα αξιοποίησης της Ακτής Σαρωνικού το 1959, υπό στενή παρακολούθηση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το πρόγραμμα υλοποιείται μόνο στο ανατολικό τμήμα της, και χωρίζεται σε δύο μελέτες από την

37 Δ. Φιλίππιδης, Προάστια & εξοχές της Αθήνας του 30, Αθήνα, εκδ. Όλκος, 2006

38 Μ. Μάρκου, Από το υλικό των ονείρων, ο φαληρικός όρμος σε μια ακόμα μεγάλη αφήγηση, Γεωγραφίες, 2014.

39 Βιόλα Αναστασία, Βιόλα Δημήτρης, Αρχιτεκτονική ματιά στον τουρισμό, ο τουρισμός ως εργαλείο ανάπτυξης και διαμόρφωσης της αρχιτεκτονικής ταυτότητας, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2021.

40 Β. Κολωνάς, Ελλάδα 20ος αιώνας 1960-1970, Τουριστικές εγκαταστάσεις, Αθήνα, Καθημερινή, 2018.

54

55

56

57

Καστέλα έως την Βάρκιζα, που αναλαμβάνει να εκπονήσει το Γραφείο Δοξιάδη, και από τη Βάρκιζα έως το Σούνιο, που αναλαμβάνει να εκπονήσει η Υπηρεσία Οικισμού του Υπ. Δημοσίων Έργων με επικεφαλής τον Πρ. Βασιλειάδη.

Καθοριστικό ρόλο είχε το έργο του πολεοδόμου Κωνσταντίνου Δοξιάδη εφαρμόζοντας το όραμα του για ανθρώπινα κέντρα κατοίκησης που ενσωματώνονται στο φυσικό περιβάλλον. Αν και δεν ασχολήθηκε αποκλειστικά με τον Σαρωνικό, οι θεωρίες του για την πολεοδομική ανάπτυξη επηρέασαν την αστική και χωροταξική οργάνωση της περιοχής. Η ιδέα της ισορροπημένης ανάπτυξης ανάμεσα σε αστικά, ημιαστικά και φυσικά τοπία είναι εμφανής στις προτάσεις του ενώ υποστήριζε την ιδέα των οργανωμένων παραθεριστικών περιοχών με έμφαση στην προστασία του φυσικού τοπίου. Στη παρουσίαση της μελέτης του τα προβλήματα κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις ενότητες, 1. Σεβασμός στο περιβάλλον, προστασία των ακτών από διάβρωση, προστασία φυσικού τοπίου και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων 2. Μεταφορές, με ΙΧ, κυκλοφορία και στάθμευση σε ακτές, θαλάσσιες μεταφορές, 3. Τουρισμός και αθλητισμός, ελεύθερες και οργανωμένες πλαζ, ξενοδοχεία-motels-κατασκηνώσεις, περίπατοι, κέντρα ψυχαγωγίας, λιμένες για σκάφη αναψυχής, θαλάσσια σπορ, αθλητικές εγκαταστάσεις και 4. Κάλυψη οικιστικών αναγκών και κατάλληλων υποδομών. Με αυτή τη χωροταξική μελέτη προγραμματίζονται έργα όπως, το αθλητικό κέντρο Αγ. Κοσμά, η διαμόρφωση της παραλίας του Νέου Φαλήρου σε χώρο περιπάτου και ψυχαγωγίας και η διαμόρφωση του Δέλτα του Παλαιού Φαλήρου. Ταυτόχρονα, η μελέτη επιλύει κυκλοφοριακά προβλήματα με κόμβους ταχείας κυκλοφορίας, σήραγγες και άλλες κυκλοφοριακές ρυθμίσεις με σημαντικότερη κατασκευή την παραλιακή λεωφόρο Αθηνών-Σουνίου. Τέλος, προτείνει λουτρικές εγκαταστάσεις κατά μήκος των ανεκμετάλλευστων ακτών και χρήσεις γης όπως ξενοδοχεία, χώροι πρασίνου και στάθμευση.

Το δεύτερο σκέλος της χωροταξικής μελέτης από Βάρκιζα μέχρι Σούνιο παρουσιάζεται στο συμβούλιο το 1961 από τον Πρ. Βασιλειάδη. Η συγκεκριμένη περιοχή αναπτύχθηκε βάσει της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ως περιοχή ανάπτυξης της εξοχικής κατοικίας των υψηλότερων οικονομικά στρωμάτων. Η μελέτη καθορίζει ζώνες πρασίνου, ζώνες τουριστικών εγκαταστάσεων μετά από έγκριση του ΕΟΤ, ζώνες ελεύθερης δόμησης 8-10 στρεμμάτων και οικιστικές ζώνες αιγιαλού που ανήκουν στο δημόσιο⁴¹. Η ακτή της Γλυφάδας αποτελεί έργο του ίδιου προγράμματος, με την εγκατάσταση του συγκροτήματος των Αστεριών ήρθε μια νέα πνοή εκσυγχρονισμού

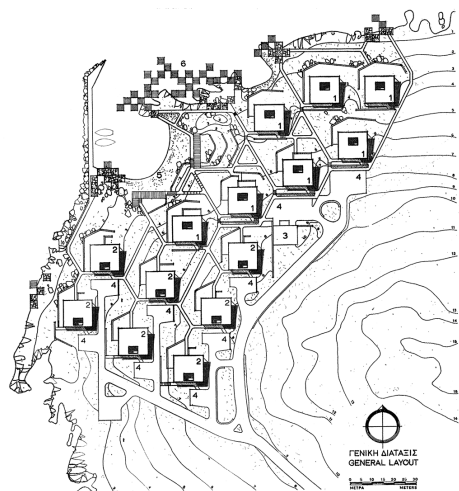
41 Τournikiώτης Παναγιώτης, Μεταπολεμικός Μοντερνισμός, Αρχιτεκτονική Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα, 1950, Ερευνητική ομάδα & ΕΜΠ, Αθήνα, 2012.

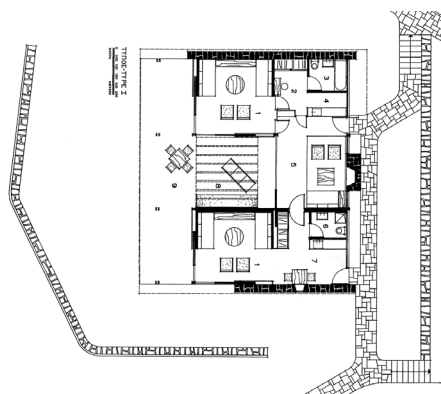
58

59

60

61

και ευημερίας, εισάγοντας την έννοια της πλαζ στους Αθηναίους και αυξάνοντας τον πληθυσμό των μόνιμων κατοίκων της. Η διαμόρφωση της ακτής περιλαμβάνει τα αποδυτήρια των λουόμενων, ξενοδοχειακό συγκρότημα με bungalows, παραθεριστικούς οικισμούς που εκείνη την εποχή ονομάζονταν «καμπάνες» και εγκαταστάσεις ψυχαγωγίας, σχεδιασμένο από τους αρχιτέκτονες Εμ. Βουρέκα, Π. Σακελλάριος και Π. Βασιλειάδης πρόκειται για πρωτοποριακό έργο, πρότυπο για όλες τις μεταγενέστερες αντίστοιχες οργανωμένες πλαζ της χώρας. Η διάταξη των οικισμών και η διαμόρφωση των ενδιάμεσων χώρων διασφαλίζουν σε όλους απρόσκοπτη θέα προς τη θάλασσα, εύκολη πρόσβαση με αυτοκίνητο, καθώς και τη μέγιστη δυνατή ιδιωτικότητα μεταξύ τους. Το συγκρότημα των bungalows διαθέτει ξεχωριστή είσοδο και ανεξάρτητη πλαζ, εξυπηρετώντας καθημερινά πάνω από 5.000 επισκέπτες.

Θα ακολουθήσουν οι παραλίες της Βουλιαγμένης, η Ωκεανίδα, το Καβούρι και πολλές περισσότερες παραλλαγές στην Αττική και στην υπόλοιπη Ελλάδα⁴². Το 1961 ξεκινά η λειτουργία του διάσημου μέχρι και σήμερα «Αστέρας» Βουλιαγμένης, ένα «ιδιωτικό» μοντέλο νησιού 300 στρεμμάτων, πευκόφυτο, μόλις 30 λεπτά από την Αθήνα, με υπέροχη θέα και «συνθήκες διακοπών» για απαιτητικά γούστα. Τα σχέδια προέβλεπαν ένα συγκρότημα τα κτήρια του οποίου θα ήταν πλήρως ενταγμένα στο ιδιαίτερα ευαίσθητο τοπίο, σχεδιασμένο από τους αρχιτέκτονες Εμ. Βουρέκα, Π. Σακελλάριο, Πρ. Βασιλειάδη και Κ. Δεκαβάλλα αποτέλεσε έναν εμβληματικό τόπο συνάντησης και τουριστικής σπουδαιότητας που με τα χρόνια όλο και δυνάμωνε η λάμψη του. Το πολυτελές ξενοδοχείο περιλαμβάνει μικρούς φροντισμένους κήπους μπροστά από κάθε καμπάνα, ιδιωτική πισίνα για κάθε δωμάτιο και υπέροχα σαλόνια με πλούσιες τοιχογραφίες και έργα. Αργότερα ο αρχιτέκτονας Κώστας Βουτσινάς αναλαμβάνει τα έργα του Μικρού Καβουρίου. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει λουτρικές εγκαταστάσεις για 3.000 λουόμενους ημερησίως, 60 δίκλινες καμπάνες πολυτελείας, εντευκτήριο, εστιατόριο εξυπηρέτησης 250 πελατών, ξενοδοχείο 250 κλινών και χορευτικό κέντρο. Βασικός στόχος των αρχιτεκτόνων είναι να μην αλλοιωθεί το τοπίο με βαριές κατασκευές ή ξένες μορφές, ασυμβίβαστες σε αυτό και να διατηρεί το υπάρχον φυσικό πράσινο⁴³. Το 1967 αρχίζει να λειτουργεί και το ξενοδοχείο του «Αρίωνα» και αργότερα το 1979 εγκαινιάζεται το πολυτελές ξενοδοχείο «Ναυσικά» σχεδιασμένο από τον Αντώνη Γεωργιάδη. Βρίσκεται στο Μικρό Καβούρι και αν και εξάωροφο εντάσσεται με επιτυχία στο φυσικό τοπίο και εκεί υπάρχει και η μεγαλύτερη για την εποχή πισίνα ξενοδοχείου στην Ελλάδα. Μετά την αντιπολίτευση, η

42 Δ. Ρηγόπουλος, Πώς γεννήθηκε η αθηναϊκή Ριβιέρα και το όραμα της ελληνικής ντόλτσε βίτα, Lifo, 28 Μαρτίου 2013.

43 Γ. Νένης, Αστέρας Βουλιαγμένης: Η ιστορία του θρυλικού συγκροτήματος, Athens Voice, 22 Ιούλιος 2021.

62

63

64

65

Εθνική Τράπεζα αποφάσισε να προχωρήσει στην ανέγερση τρίτου ξενοδοχείου, ανοίγοντας το 1984 το ξενοδοχείο «Αφροδίτη», το οποίο δεν είχε ιδιαίτερη τύχη και τελικά κατεδαφίστηκε για να χτιστούν στην θέση του ιδιωτικές κατοικίες. Με αυτόν τον τρόπο ο Αστéρας γίνεται το όχημα για όλη τη θεμελίωση και ανάπτυξη της Αθηναϊκής Ριβιέρας αλλά και ταυτόχρονα αποτέλεσε σύμβολο του ελληνικού τουρισμού ενώ μαζί με την πλαζ της Γλυφάδας θα αποτυπώσουν ένα κλίμα αισιοδοξίας για το μέλλον.

Ακολουθώντας το παράδειγμα των έργων στο Μικρό Καβούρι και τη Βουλιαγμένη ο Οργανισμός προχωρά σε παρόμοιες παρεμβάσεις στο Λαγονήσι. Η διαδικασία ξεκινά με το χαρακτηρισμό της περιοχής ως "Τουριστικό Δημόσιο Κτήμα", ώστε να παραχωρηθεί σε ιδιώτη επιχειρηματία για αξιοποίηση. Βάσει της συμφωνίας, ο ΕΟΤ παραχωρεί τη χερσόνησο του Λαγονησίου με την υποχρέωση κατασκευής τουριστικών εγκαταστάσεων, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων είχε ολοκληρωθεί έως το 1962. Το τουριστικό συγκρότημα ή αλλιώς Grand Resort Lagonisi, σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες Π. Τσολάκη και Αλ. Ζαννό και λειτούργησε στην πληρότητα του το 1963. Τέλος, απόλυτος προορισμός των εκδρομικών αποτελούσε το Σούνιο με τον αρχαιολογικό χώρο του Ναού του Ποσειδώνα στον οποίο έγιναν οι κατάλληλες επεμβάσεις από τον αρχιτέκτονα και αρχαιολόγο Αναστάσιο Ορλάνδο δημιουργώντας την εικόνα που έχουμε σήμερα. Το 1958, ο ΕΟΤ αποφασίζει να διαμορφώσει την πλαζ στην παραλία που γειτνιάζει με το Ναό και λίγο αργότερα χτίζεται και το ξενοδοχείο "Αιγαίον". Το 1962 κατασκευάζεται το αναψυκτήριο για τον αρχαιολογικό χώρο του Σουνίου, έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Χατζημιχάλη. Το κτίσμα τοποθετείται στο τέλος του αυτοκινητόδρομου που κατέληγε στο Σούνιο και την αρχή του μονοπατιού πρόσβασης στο Ναό του Ποσειδώνα⁴⁴.

Κατά την διάρκεια των δύσκολων χρόνων της επταετίας μεταξύ 1967-1974, η κοινή γνώμη αντιμετώπιζε κάθε νέο έργο με καχυποψία και επιφύλαξη ενώ οι νέες πλαζ και τα αθλητικά κέντρα δεν κατάφεραν πια να τραβήξουν το ενδιαφέρον του λαού. Από το 1970 και μετά επιδιώχθηκε άκριτα η μέγιστη δυνατή προσέλευση επισκεπτών χαμηλού εισοδηματικού επιπέδου με την οικοδόμηση φθηνών εγκαταστάσεων και την πλήρη ευθυγράμμιση με το ισπανικό πρότυπο του Μεσογειακού τουρισμού που είχε αρχίσει να επισύρει έντονη κριτική ενώ σε συνδυασμό με τις επιταγές του καθεστώτος, προκάλεσε αναταράξεις στον ξενοδοχειακό κλάδο. Στο όνομα της ταχύρρυθμης τουριστικής ανάπτυξης, υιοθετήθηκαν πρακτικές που συχνά παρακάμπτουν τους κανονισμούς, με αποτέλεσμα την αμφισβήτηση της νομιμότητας και τη δημιουργία σύγχυσης στον ξενοδοχειακό τομέα. Ενόψει του μαζικού τουρισμού που εισέβαλε ακάθεκτος

66

67

68

69

70

71

72

66 Ξενοδοχείο Αρίων, Βουλιαγμένη
68 Ξενοδοχείο Αιγάιον, Σούνιο
69 Grand Resort Λαγονήσι
70 Divani Apollon Palace, Καβούρι
71 Benalma Hotel, Costa del Sol
72 Hotel Princess Mundo Imperial,

54-57 Αστέρια Γλυφάδας, δεκαετία 50
58 πανοραμική φωτογραφία καμπάνων
59 άποψη εσωτερικού καμπάνας
60-61 διάταξη και κάτοψη καμπάνων
62-64 Αστέρας Βουλιαγμένης
65,67 λαιμός Βουλιαγμένης

μαζί με τους ξένους τουριστικούς πράκτορες, η μέση δυναμικότητα των ξενοδοχείων αυξάνεται σε 150-200 κλίνες και κύριο χαρακτηριστικό αποτελούν τα monoblock ξενοδοχεία που εισάγοντα από τα αμερικανικά θέρετρα του Ειρηνικού όπως το Acapulco και κατακλύζουν τις ακτές της Costa Brava και της Costa del Sol. Η στρατηγική ανεξέλεγκτης παροχής χαμηλότοκων δανείων για τουριστική εκμετάλλευση οδήγησε σε μανία αξιοποίησης όποιος διαθέσιμης έκτασης υπήρχε, κυρίως του παράκτιου και νησιωτικού χώρου. Τα περισσότερα έργα που πραγματοποιήθηκαν από τέτοια δάνεια ήταν παράνομα και εκτρωματικά κτίσματα υψώνοντας έτσι τείχη ξενοδοχείων κατά μήκος των ακτών που κλείνουν για τους λουόμενους τεράστιες παραλιακές εκτάσεις⁴⁵. Με τον Ν.395/1968 αυξάνονται τα μέγιστα ύψη και κτίζονται πολυώροφα ξενοδοχεία στις ακτές του Αργοσαρωνικού⁴⁶. Ένα παράδειγμα ξενοδοχείου που φαίνεται η μονολιθική του μορφολογία είναι το Apollon Palace στο Καβούρι. Κατασκευασμένο το 1971, με μελέτη του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη, αποτελεί ένα ορθογώνιο όγκο από οπλισμένο σκυρόδεμα χτισμένο σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα. Παρατηρείται ότι μέσα σε μια κλιμακούμενη οικοδομική έξαρση και ασύδοτη εκμετάλλευση της γης, η αρχιτεκτονική περνάει σε δεύτερη μοίρα ενώ κορυφώνεται η αδιαφορία για την ένταξη στο τοπίο και το περιβάλλον. Οι τεράστιοι μονολιθικοί όγκοι και η απρόσωπη και διεκπεραιωτική πλέον «μοντέρνα» αρχιτεκτονική των ξενοδοχείων

45 Μ. Γεωργία, Τουριστική ανάπτυξη σε παράκτιο τοπίο, Θεσσαλονίκη, 2021.

46 Αίσωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού-Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, εκδ. Δομές, 2015.

αρχίζει να ενοχλεί. Εξάιρεση αποτελούν τα «αυτόνομα τουριστικά συγκροτήματα», απευθυνόμενα κυρίως σε τουρίστες υψηλών εισοδημάτων που αναζητούν μεγάλη ελευθερία κινήσεων και δυνατότητα επαφής με το περιβάλλον, τα οποία λόγω της μεγάλης έκτασης των οικοπέδων τους εκτός οικισμών και κυρίως της διάσπασης του όγκου τους σε επιμέρους κτήρια, αντικατοπτρίζουν ποικίλες αρχιτεκτονικές αναζητήσεις, τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού όσο και προσαρμογής στο υφιστάμενο περιβάλλον, φυσικό ή δομημένο⁴⁷.

Οι ταχείς ρυθμοί ανάπτυξης είχαν δυσμενές αντίκτυπο στο τέλος της επόμενης δεκαετίας κατά την οποία η τουριστική αύξηση ανακόπηκε και προσέπεσε σε εκτενής κρίση. Συνέπεια αυτού υπήρξε η βεβιασμένη κατασκευή τουριστικής ανωδομής χωρίς το κατάλληλο σχεδιασμό και σε συνδυασμό με την εμφάνιση άλλων φθηνών τουριστικών μεσογειακών χωρών όπως Τουρκία, Κύπρος, Αίγυπτος, Τунησία κτλ. Κυρίαρχο ρόλο καταλαμβάνει και η πολιτική εξουσία η οποία τη δεκαετία του 1980 ασκούσε πιέσεις στον ιδιωτικό τομέα και εμπόδισε ουσιαστικά την επένδυση Ελλήνων και ξένων επιχειρηματιών στον τουρισμό. Όλα αυτά υπήρξαν ανασταλτικά για την άνοδο του ελληνικού τουρισμού καθώς δεν μπόρεσε να εξελιχθεί ποιοτικά και να διαφοροποιηθεί από άλλες χώρες της ανατολικής Μεσογείου⁴⁸. Αυτό το πρότυπο τουρισμού που κυριάρχησε από την δεκαετία του 1960 άρχισε σταδιακά να αμφισβητείται από το τέλος της δεκαετίας του 1970, λόγω των αρνητικών επιδράσεων στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Με την πτώση της δικτατορίας αποφασίζεται από την ηγεσία η κατεδάφιση όλων των αυθαίρετων κτισμάτων εντός των ζωνών του αιγιαλού⁴⁹.

Από το 1980 και μετά η Αθηναϊκή Ριβιέρα διένυσε μια πορεία μετασχηματισμού από έναν σχετικά υποβαθμισμένο παραλιακό άξονα σε έναν προορισμό υψηλών προδιαγραφών με εμβληματικά ξενοδοχεία όπως το Αστήρ Παλλάς στην Βουλιαγμένη που θεωρείται μέχρι και σήμερα πρότυπο πολυτελείας. Στην ίδια περιοχή χτίζεται και το ξενοδοχείο Vouliagmeni Suites το οποίο είναι μικρότερη ξενοδοχειακή μονάδα με boutique χαρακτήρα. Με την αλλαγή της χιλιετίας και την είσοδο της Ελλάδας στο ευρώ, καθώς και την επιτυχημένη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, η εικόνα της χώρας μας ενισχύθηκε στο εξωτερικό, πυροδοτώντας την ανακαίνιση ιστορικών ξενοδοχείων και αναδιαμορφώνοντας την παραλιακή ζώνη. Με αυτόν τον τρόπο την μετά-Ολυμπιακή περίοδο το κράτος priμοδοτεί τις υπερπολυτελείς μονάδες, ξενοδοχεία 4 και 5 αστέρων και γηπέδων γκολφ, με αποτέλεσμα να υπάρχει τάση συγκέντρωσης της ξενοδοχειακής ιδιοκτησίας όπως παραδείγματος χάριν με την αλυσίδα Grecotel με το exclusive resort του Cape Sounio τοποθετημένο με θέα τον Ναό του Ποσειδώνα.

Το 2001 με την απομάκρυνση του Διεθνούς Αεροδρομίου από το Ελληνικό και τη μεταφορά του, με σύγχρονες προδιαγραφές, στην περιοχή των Σπατών απελευθερώνεται στο Αθηναϊκό λεκανοπέδιο σημαντική έκταση η οποία δημιουργήσε τις προϋποθέσεις αναβάθμισης του πολεοδομικού περιβάλλοντος στον υφιστάμενο ιστό της πρωτεύουσας. Τα έργα στην παραλία του Φαλήρου και η μεταφορά του Ιππόδρομου στο Μαρκόπουλο Μεσογείων αναμένεται να προσδώσουν ένα εντυπωσιακό μέτωπο προς τη θάλασσα με πολυποικίλες λειτουργικές υποδομές, όπως συνεδριακά κέντρα, ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, κτήρια γραφείων κ.α. Η ανάπτυξη του Φαληρικού μετώπου και της περιοχής του Ελληνικού, είναι από τις πλέον μεγάλες και σημαντικές περιβαλλοντικές παρεμβάσεις που έχουν ειπωθεί τα τελευταία χρόνια. Η ανάπτυξη και η αναδιαμόρφωση θα πρέπει να στηρίζονται στους 3 βασικούς πυλώνες, δηλαδή, κοινωνία, οικονομία και περιβάλλον και να έχουν απώτερο σκοπό την ένταξη του Φαληρικού μετώπου και ολόκληρης της Αθηναϊκής Ριβιέρας, στην ολοκληρωμένη διαχείριση της παράκτιας ζώνης. Με την ολοκλήρωση της κατασκευής του Ιδρύματος Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος το 2016 η περιοχή μεταμορφώνεται και αναδεικνύεται ως μητροπολιτικό κέντρο⁵⁰. Με αυτόν τον τρόπο η Αθηναϊκή Ριβιέρα εξελίσσεται σε «πόλο έλξης» για μεγάλες τουριστικές επενδύσεις αλλάζοντας πολύ γρήγορα με επενδύσεις δισεκατομμυρίων ευρώ ενώ δημιουργείται ένα υψηλής ποιότητας προϊόν που θα βάλει την Αθήνα στον χάρτη των προορισμών πολυτελείας, ανεβάζοντας συνολικά την Αττική σε άλλο επίπεδο παροχών⁵¹.

47 Γεrolύμπου - Καραδήμου Αλέκα, Τουρνικιώτης Παναγώτης, Βιτοπούλου Αθηνά, Η ελληνική πόλη και η πολεοδομία του μοντέρνου, εκδ. FUTURA, 2015.

48 Μ. Γεωργία, Τουριστική ανάπτυξη σε παράκτιο τοπίο, Θεσσαλονίκη, 2021.

49 Βιδάλη Αναστασία, Βιδάλης Δημήτρης, Αρχιτεκτονική ματιά στον τουρισμό, ο τουρισμός ως εργαλείο ανάπτυξης και διαμόρφωσης της αρχιτεκτονικής ταυτότητας, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2021.

50 Σ. Ευαγγελία, Κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική ανάπτυξη στην παράκτια ζώνη της Αττικής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πειραιάς, 2018.

51 Κ. Ντελέζος, «Οικονομικός Ταχυδρόμος», 24 Δεκέμβρης 2022. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.ot.gr/2022/12/24/kataskeyastikes/athinaiki-riviera-oi-nees-touristik-es-ependyseis-apo-falio-mexri-layrio/>.

73

73 το Riviera Tower στο Ελληνικό
74 ο ναός του Ποσειδώνα και στο βάθος το Cape
Sounio boutique resort της Grecootel

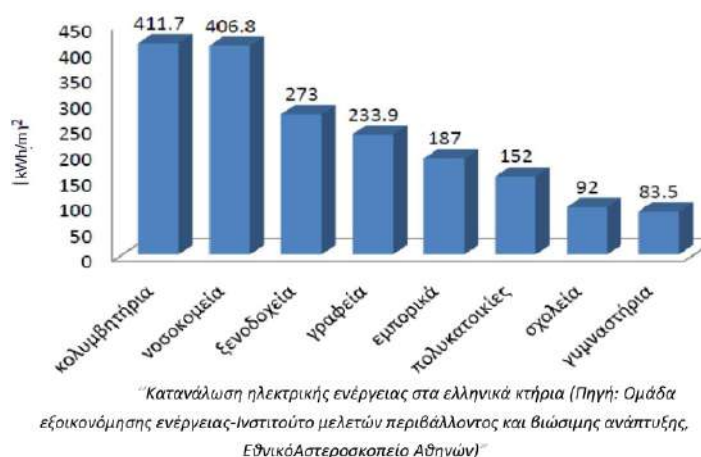

74

04 ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΡΙΒΙΕΡΑΣ

4.1 Οριοθέτηση έρευνας πεδίου και κριτήρια επιλογής ξενοδοχείων

75

Η ξενοδοχειακή ανάπτυξη της Αθηναϊκής Ριβιέρας παρατηρείται ότι προσεγγίζεται διαφορετικά από τους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους ανά τα χρόνια. Από την στρατηγική χωροθέτηση των πρώτων ξενοδοχείων του Φαληρικού κόλπου, στην ομαλή ένταξη τους στο φυσικό τοπίο με τις προδιαγραφές του μοντερνισμού μέχρι και την έξαρση της δημιουργίας μονολιθικών κτηρίων. Όμως η μη σχεδιασμένη ανάπτυξη τουριστικών μονάδων, η οποία βασίζεται στην αυθαίρετη δόμηση, στην εξάντληση φυσικών πόρων και στην καταστροφή του φυσικού παράκτιου τοπίου προκαλεί δραματικές συνέπειες στο περιβάλλον. Σύμφωνα με έρευνες η μέση ενεργειακή κατανάλωση ενός ελληνικού ξενοδοχείου ανέρχεται τις 273 kWh/m² ετησίως⁵², κατατάσσοντας το τρίτο μετά τα κολυμβητήρια και τα νοσοκομεία σε κατανάλωση ενέργειας [εικ.75]. Επομένως, ο σχεδιασμός των ξενοδοχειακών συγκροτημάτων θα πρέπει να σέβεται και να ακολουθεί την ταυτότητα της περιοχής αλλά και να τηρεί τις βιοκλιματικές αρχές σχεδιασμού, περιλαμβάνοντας πολιτικές για την πρόληψη των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Παρακάτω θα γίνει η σύγκριση του ενεργειακού αποτυπώματος των ξενοδοχειακών μονάδων που βρίσκονται στην Αθηναϊκή Ριβιέρα ανά 15 χρόνια. Η καταγραφή των ξενοδοχείων έγινε με βάση τα δεδομένα του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος (ΞΕΕ) και τα κριτήρια επιλογής των ξενοδοχείων είναι τα εξής :

- Τοποθεσία: Από τον δήμο Φαλήρου μέχρι το Σούνιο
- Απόσταση από ακτή: Μέγιστη 400μ.
- Αστέρια: 3*,4*,5*
- Χρονολογία: 1970-2025
- Κλίνες: 30-640

52 Α. Κρεστενίτη, Development of a Concept for Energy Optimization of Existing Greek Hotel Buildings, Elsevier , 2017.

πίνακας 4.1.1

Παρατηρείται αρχικά ότι στην Αθηναϊκή Ριβιέρα δεν υπάρχει καμία πιστοποίηση LEED ή BREEAM σε ξενοδοχείο παρά μόνο Green key [πιν.4.1.2]. Σύμφωνα με το Συμβούλιο Αειφόρων Κτηρίων Ελλάδος τα ξενοδοχεία με πιστοποίηση είναι το Domes of Corfu Hotel με πιστοποίηση BREEAM στον Πέλεκα της Κέρκυρας, το ξενοδοχείο Moxxy Athens City με πιστοποίηση LEED Gold στην Αθήνα και το ξενοδοχείο Electra Metropolis με πιστοποίηση LEED στην Αθήνα⁵³.

4.2 Ενεργειακό αποτύπωμα ξενοδοχείων από το 1970 μέχρι σήμερα

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει ανάλυση της ενεργειακής συμπεριφοράς των ξενοδοχείων του τότε και του τώρα μέσω ενός μοντέλου κοινών κριτηρίων. Οι παράγοντες του μοντέλου αποτελούν: η τουριστική σεζόν, οι συνολικές κλίνες, οι πισίνες και η μέση θερμοκρασία ανά σεζόν. Έπειτα θα γίνει σύγκριση και σχολιασμός του ενεργειακού αποτυπώματος της Αθηναϊκής ακτογραμμής ανά 15 χρόνια (1970-1985, 1985-2000, 2000-2015, 2015-2025)

53 Συμβούλιο Αειφόρων Κτηρίων Ελλάδος. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://sbcgreece.org/sustainable-building/%CE%B7-%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>.

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΑΣΤΕΡΙΑ	ΚΛΙΝΕΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ	ΠΙΣΙΝΑ	ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ ΠΙΣΙΝΑΣ
Ποσειδών	Παλαιό Φάληρο	3*	161	αρχές 70		ΝΑΙ	88τμ
Νεφέλη	Καλαμάκι	3*	60	1980			
Golden Sun	Γλυφάδα	4*	112	1975		ΝΑΙ	80τμ
Four Seasons	Γλυφάδα	3*	144	1970			
Εμμαντίνα	Γλυφάδα	4*	144	1979	Green key	ΝΑΙ	63τμ
Όασις	Γλυφάδα	4*	134	85 και πριν		ΝΑΙ	168τμ
Μιράντα	Γλυφάδα	3*	64	1970-1980			
Brazil	Γλυφάδα	4*	32	1977	Green key	ΝΑΙ	47τμ
London	Γλυφάδα	3*	142	δεκαετία του 70			
Κρεόλη	Γλυφάδα	3*	96	1979			
Ace Hotel& Swim club	Γλυφάδα	4*	262	1973		ΝΑΙ	185τμ
Παλάς	Γλυφάδα	4*	136	δεκαετία του 70	Green key	ΝΑΙ	71τμ
Blazer Suites	Βούλα	4*	56	1990		ΝΑΙ	135τμ
Διβάνι Απόλλων Παλας	Βουλιαγμένη	5*	636	1980-1990	Unesco	ΝΑΙ	600τμ
Αμαρίλια	Βουλιαγμένη	4*	185	1990		ΝΑΙ	80τμ
Azur	Βουλιαγμένη	4*	74	2018		ΝΑΙ	60τμ
Athenian Riviera	Βουλιαγμένη	4*	115	2017		ΝΑΙ	15τμ
Grecootel Vouliagmeni Suites	Βουλιαγμένη	4*	74	2004	Green key	ΝΑΙ	80τμ
EverEden	Ανάβυσσος	4*	602	1972		ΝΑΙ	440τμ
Μαύρο Λιθάρι	Ανάβυσσος	3*	51	δεκαετία 90			
Plaza Resort	Ανάβυσσος	3*	200	2004		ΝΑΙ	327τμ
Grecootel Cape Sounio	Σούνιο	5*	350	2000	Σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης, green key	ΝΑΙ	669τμ

πίνακας 4.1.2

4.2.1 Τουριστική σεζόν

Η τουριστική κίνηση στην Αθήνα αλλά και στην Ελλάδα γενικότερα παρουσίασε σημαντικές μεταβολές μεταξύ 1970 και 2025 κυρίως λόγω κοινωνικοοικονομικών παραγόντων. Η κατανομή των αφίξεων στη διάρκεια του έτους παρουσιάζει έντονα φαινόμενα υπερσυγκέντρωσης κατά τους θερινούς μήνες (Ιούνιος-Σεπτέμβριος). Παρά τις επί δεκαετίες εξαγγελίες για επιδίωξη άμβλυνσης της εποχικότητας, η οποία θεωρείται ως μια από τις μεγαλύτερες αδυναμίες του ελληνικού τουρισμού, και παρά τις επιμέρους προσπάθειες που έχουν κατά καιρούς καταβληθεί, δεν έχει σημειωθεί καμία ουσιαστική πρόοδος. Το ενεργειακό αποτύπωμα της Αθηναϊκής Ριβιέρας επηρεάζεται άμεσα από την τουριστική σεζόν καθώς από εκεί καθορίζονται και οι μήνες λειτουργίας των ξενοδοχείων. Ο αριθμός των διανυκτερεύσεων, που πραγματοποιούνται στα κάθε είδους τουριστικά καταλύματα, εκφράζει σχετικά αξιόπιστα τη δυναμική της τουριστικής αγοράς, γιατί από αυτό το μέγεθος εξαρτάται κατά κύριο λόγο το πλήθος των καταναλωτών των τουριστικών υπηρεσιών που παρέχουν οι κάθε είδους τουριστικές επιχειρήσεις σε ένα προορισμό⁵⁴. Η συλλογή των στοιχείων έγινε με την βοήθεια των δελτίων τύπου που δημοσιοποιεί η ΕΛΣΤΑΤ και με τα στατιστικά δεδομένα της ΙΝΣΕΤΕ.

Πιο συγκεκριμένα η Αθήνα σημείωσε έντονη αύξηση στον τουρισμό μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981 ενώ σύμφωνα με τα διαθέσιμα αρχεία οι αφίξεις τουριστών στην Ελλάδα ανήλθαν σε περίπου 5,2 εκατομμύρια. Κατά την περίοδο εκείνη το πρότυπο του μαζικού τουρισμού άρχισε να κυριαρχεί, προσελκύοντας επισκέπτες με κύρια δέλεαρ τα αρχαία μνημεία, τον ήλιο και την θάλασσα. Η εποχικότητα του τουρισμού στην Αττική ακολουθούσε γενικά την τάση της υπόλοιπης Ελλάδας με την πλειονότητα των επισκεπτών να προτιμούν τους καλοκαιρινούς μήνες, ιδιαίτερα από Μάιο έως τον Σεπτέμβριο με μήνες αιχμής τον Ιούλιο και τον Αύγουστο.

Από την δεκαετία το 1990, ενώ οι αφίξεις αυξήθηκαν σε 8,87 εκατομμύρια, το μοντέλο του μαζικού τουρισμού βρίσκεται σε κρίση και οι πιέσεις στο περιβάλλον οδηγούν στην διαπίστωση της αναγκαιότητας σχεδιασμού τουριστικής στρατηγικής σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, αναδεικνύοντας και τις εναλλακτικές μορφές του⁵⁵. Από το 2000 και έπειτα, η τουριστική σεζόν παρουσίασε αρκετές διακυμάνσεις, ενώ η φυσιογνωμία της Αθήνας ως τουριστικού προορισμού έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές. Νέα έργα υποδομής, ο εκσυγχρονισμός και η αναβάθμιση των ξενοδοχειακών μονάδων και η αίγλη των Ολυμπιακών Αγώνων, έχουν συμβάλει σε μια ποιοτική αναβάθμιση της τουριστική ταυτότητας της πόλης, σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Εμβληματικά έργα όπως το μετρό (2000), το νέο αεροδρόμιο στα Σπάτα (2001), η Αττική οδός, ο προαστιακός και το τραμ, η αναβάθμιση του λιμανιού του Λαυρίου, οι Ολυμπιακές

54 Α. Χατζηδάκης, Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010, ΕΟΤ, Αθήνα, 2011.

55 Π. Μπαίλης, «TheToc,» ΑΤΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, 15 Φεβρουαρίου 2014. [Ηλεκτρονικό]. Available: https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/tourismos-apo-tis-33000-to-1950-sta-18-ekat-to-2014/?utm_source=chatgpt.com.

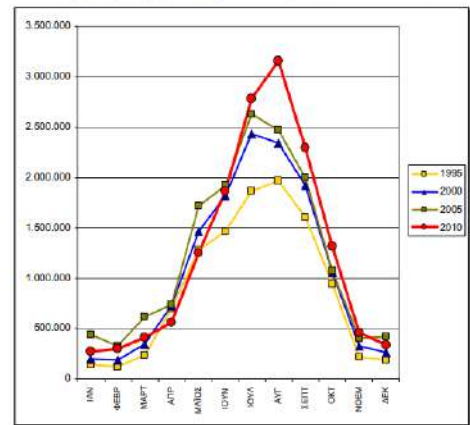
εγκαταστάσεις, οι νέες μαρίνες Φλοίσβου και ΣΕΦ, αποτελούν σημαντικά κεφάλαια για την ενίσχυση της εικόνας της Αθήνας. Πιο συγκεκριμένα, η κρίση του 2001 επηρέασε αρνητικά τους ρυθμούς άφιξης των ξένων τουριστών, με την Αθήνα να παρουσιάζει τις μεγαλύτερες διακυμάνσεις. Παρόλα αυτά, με την διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 οι αφίξεις αυξήθηκαν, για να μειωθούν εκ νέου με την οικονομική κρίση το 2008⁵⁶. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ινστιτούτου του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΙΝΣΕΤΕ) ο εισερχόμενος τουρισμός στην Αττική συνέχισε να παρουσιάζει εποχικότητα με αυξημένη επισκεψιμότητα κατά τους θερινούς μήνες. Ωστόσο, η περιορισμένη σε διάρκεια τουριστική σεζόν συνεχίζει να έχει επιπτώσεις τόσο περιβαλλοντολογικές με την υπερβολική κατανάλωση των φυσικών πόρων όσο και κοινωνικοοικονομικές με τον υπερπληθυσμό και την εποχιακή εργασία να φέρνουν μια ανισορροπία, όμως με την προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού πολλές περιοχές της Ελλάδος έχουν καταφέρει να επεκτείνουν την σεζόν και σε άλλους μήνες. Το 2000 η μέγιστη χρονική περίοδος για την Αθήνα ήταν το 3^ο τρίμηνο του έτους (Ιούλιος- Σεπτέμβριος) όταν το 51% των ξένων επισκεπτών ήρθαν στην πόλη. Από την άλλη πλευρά μόνο το 6% των επισκεπτών προτίμησε να ταξιδέψει εκεί από την περίοδο Ιανουαρίου έως Μαρτίου⁵⁷.

Την περίοδο από το 2015 μέχρι και σήμερα παρατηρείται μια αυξητική τάση στις αφίξεις τουριστών με μόνη χρονιά το 2020 όπου λόγω της πανδημίας του Covid ο κλάδος του τουρισμού παρουσίασε κατακόρυφη πτώση. Με βάση τα παρακάτω διαγράμματα φαίνεται ότι οι μήνες λειτουργίας των ξενοδοχείων παραμένουν μεταξύ Μαΐου-Σεπτεμβρίου, ενώ το 2021 λόγω των επιπτώσεων της πανδημίας οι μήνες περιορίστηκαν μεταξύ Ιουλίου και Σεπτεμβρίου.

Η Αθηναϊκή Ριβιέρα ως περιοχή με πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά έχει καταφέρει μέχρι σήμερα να διευρύνει στο ελάχιστο την τουριστική σεζόν τα τελευταία χρόνια εισάγοντας κάποια είδη εναλλακτικού τουρισμού όπως τον συνεδριακό, της ευεξίας και τον αθλητικό. Πιο συγκεκριμένα η Αθηναϊκή Ριβιέρα έχει αναδειχθεί ως προορισμός για γαμήλιες τελετές, θαλάσσια σπορ, ποδηλασία ενώ η Λίμνη της Βουλιαγμένης είναι ένα φυσικό στοιχείο κατάλληλο για δραστηριότητες ευεξίας και θεραπείας^{58 59}.

Συμπερασματικά, το εύρος της τουριστικής σεζόν και άρα οι μήνες λειτουργίας των ξενοδοχείων της Αθηναϊκής Ριβιέρας παραμένει σχετικά σταθερό από τον Μάιο μέχρι τον Σεπτέμβριο κατά τις περιόδους 1970-1985, 1985-2000, 2000-2015 και 2015-2025, με την πιο έντονη εποχικότητα (Ιούνιος-Αύγου-

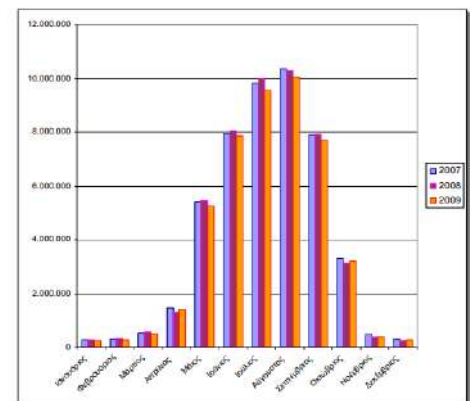
Εποχικότητα αφίξεων τουριστών στην Ελλάδα 1995-2010.

76

Πηγή στοιχείων: ΕΛΣΤΑΤ

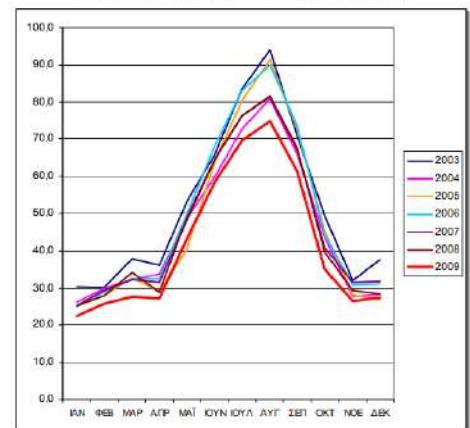
Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών σε ξενοδοχειακά καταλύματα και χώρους κάμπινγκ

77

Πηγή στοιχείων: ΕΛΣΤΑΤ (ΕΣΥΕ)

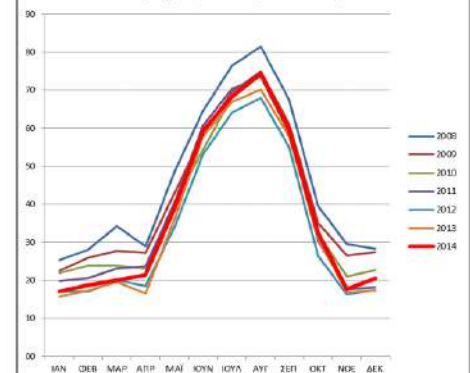
Μέσες μηνιαίες πληρότητες στα ξενοδοχεία της χώρας

78

Πηγή στοιχείων: ΕΛΣΤΑΤ (ΕΣΥΕ)

Μέσες μηνιαίες πληρότητες στα ξενοδοχεία της χώρας (πληρότητα διαθέσιμων κλινών %)

79

Πηγή στοιχείων: ΕΛΣΤΑΤ

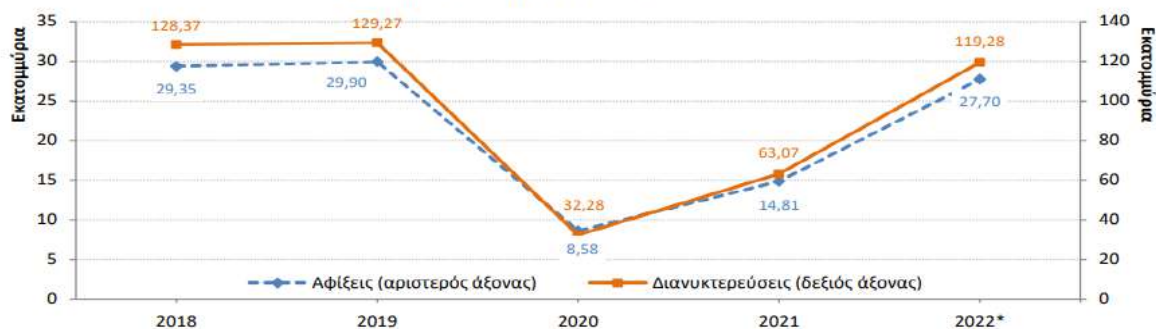
56 Κώστας Βορλόδου, Οικονομικές κρίσεις και Τουριστική κίνηση στην Ελλάδα, Eurobank Research, 2009.

57 Κ. Γεώργιος, Η ελληνική τουριστική αγορά από το 1974 ως σήμερα και η θέση της σε σχέση με τις άλλες τουριστικές αγορές, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού, Αθήνα.

58 ΙΝΣΕΤΕ [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://insete.gr/greektourism2030/perifereia-attikis/>.

59 ΙΝΣΕΤΕ, Ελληνικός Τουρισμός 2030, Αθήνα.

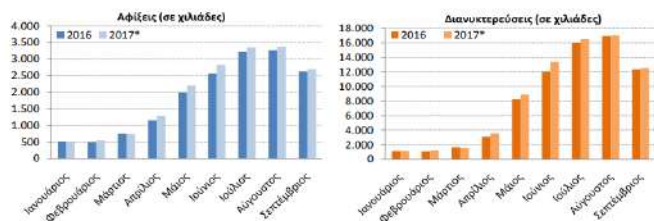
Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου, συλλογικά καταλύματα σύντομης διαμονής και κάμπινγκ, Ιανουάριος - Σεπτέμβριος 2018 – 2022⁽¹⁾

⁽¹⁾ Προσωρινά στοιχεία.

80

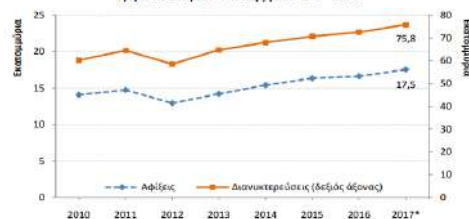
Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου και κάμπινγκ, κατά μήνα, Ιανουάριος - Σεπτέμβριος 2016 και 2017*

81

στος) να καταγράφεται κατά την έξαρση του μαζικού τουρισμού την περίοδο 1970-1990 ενώ μεγάλες μειώσεις παρουσιάζονται το 2001, 2008 και 2020 λόγω των οικονομικών κρίσεων και της πανδημίας του Covid. Ο αριθμός των αφίξεων παρουσιάζει κλιμάκωση μέχρι και σήμερα παρόλα αυτά, την τελευταία περίοδο παρατηρήθηκε μια μικρή διεύρυνση της σεζόν, με την τουριστική δραστηριότητα να εκτείνεται από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο, κυρίως λόγω της ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου και κάμπινγκ, 9μηνο Ιανουαρίου - Σεπτεμβρίου 2010 – 2017*

82

Πηγή στοιχείων 1981-2020: ΕΛΣΤΑΤ (ΕΣΥΕ), Επεξεργασία ενοικιαστικής πρόγνωσης: Α. Παπαδόπουλος

83

4.2.2 Συνολικές κλίνες

Η κατά κεφαλήν κατανάλωση ενέργειας σε ένα ξενοδοχείο εξαρτάται άμεσα από τον αριθμό των κλινών που φιλοξενεί. Από τον παραπάνω πίνακα [πιν.4.1.2] προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ξενοδοχείων που πληρούν τα κριτήρια επιλογής χτίστηκαν κατά την περίοδο 1970-1985. Συγκεκριμένα, το σύνολο των κλινών των ξενοδοχείων που αναλύονται ανέρχεται σε 3.830, με ένα μέσο όρο 174 κλίνες ανά ξενοδοχείο. Οι μέγιστες κλίνες καταγράφονται στο ξενοδοχείο Διβάνι Απόλλων Παλλάς στο Καβούρι, με 636 κλίνες, ενώ οι ελάχιστες στο ξενοδοχείο Brazil στην Γλυφάδα, με 32 κλίνες.

Αναλυτικότερα, κατά την περίοδο μεταξύ 1970-1985 οι κλίνες των ξενοδοχείων κυμαίνονται από 32 έως 602, ενώ την περίοδο 1985-2000 κυμαίνονται από 51 έως 636. Από το 2000 έως το 2015 οι κλίνες κυμαίνονται από 74 έως 350, και τέλος από το 2015 μέχρι σήμερα έχουμε ελάχιστες 74 και μέγιστες 115. Με την αύξηση του αριθμού των κλινών των ξενοδοχείων στην Αθηναϊκή Ριβιέρα ανά τα χρόνια, αυξάνεται παράλληλα και η ανάγκη για ενέργεια, όπως για τη στέγαση, τη θέρμανση, τον φωτισμό κ.α. Παρόλο που τα πιο σύγχρονα ξενοδοχεία του δείγματος έχουν μικρότερο αριθμό κλινών σε σχέση με αυτά της περιόδου 1970-1985, η ενεργειακή κατανάλωση αυξάνεται λόγω των παραμέτρων εποχικότητας και της αυξανόμενης τουριστικής ζήτησης, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

4.2.3 Πισίνες

Η συσχέτιση του ενεργειακού αποτυπώματος της Αθηναϊκής Ριβιέρας με την επιφάνεια νερού που έχουν τα ξενοδοχεία της είναι άμεση και σημαντική, καθώς οι πισίνες απαιτούν σημαντική ποσότητα ενέργειας για την λειτουργία τους. Η ενέργεια που καταναλώνεται εξαρτάται από την ενεργειακή αποδοτικότητα της πισίνας, το μέγεθος, τον φωτισμό, την συντήρηση και την θερμαντική ενέργεια που απαιτείται. Σύμφωνα με τους οδηγούς διαχείρισης ενέργειας σε χώρους φιλοξενίας και τους κατασκευαστές πισινών, μια τυπική ετήσια κατανάλωση ενέργειας κυμαίνεται από 10.000-20.000 kWh για πισίνες μεγέθους έως 50τμ, από 20.000-40.000 kWh για πισίνες έως 100τμ και για πισίνες μεγάλου μεγέθους έως 200τμ κυμαίνεται από 40.000-70.000 kWh. Ωστόσο, η κατανάλωση αυτή μπορεί να μειωθεί αν εφαρμοστούν βιώσιμες και ενεργειακά αποδοτικές τεχνολογίες.

Με βάση τον πίνακα των ξενοδοχείων [πιν.4.1.2] που αναλύονται η πλειοψηφία των ξενοδοχείων έχουν πισίνα ειδικά τα ξενοδοχεία που χτίστηκαν από το 2000 και έπειτα. Πιο συγκεκριμένα τα ξενοδοχεία που δεν έχουν πισίνα είναι το Νεφέλη στο Καλαμάκι, το Four seasons, το Miranda, London και η Κρεόλη τα οποία βρίσκονται στη Γλυφάδα και τέλος το ξενοδοχείο Μαύρο Λιθάρι στην Ανάβυσσο. Η επιφάνεια των πισινών κυμαίνεται από 15τμ έως 670τμ με μέσο όρο τα 195τμ. Η δυνατότητα παροχής υπηρεσιών πισίνας είναι στα σύγχρονα πλαίσια δεδομένη, με την ολοένα αυξανόμενη δημιουργία ξενοδοχείων αυτόματα αυξάνεται και η ποσότητα των πισινών. Εφόσον δεν ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα το ενεργειακό αποτύπωμα που αφήνουν θα αυξάνεται συνεχώς.

4.2.4 Θερμοκρασία

Η μέση θερμοκρασία επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, όπως το κλίμα, η γεωγραφία και οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Η αυξημένη κατανάλωση ενέργειας, ιδιαίτερα από πηγές που εκπέμπουν αέρια του θερμοκηπίου, συμβάλλει στην κλιματική αλλαγή, η οποία με τη σειρά της μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της μέσης θερμοκρασίας μιας περιοχής. Όσον αφορά την περιοχή της Αθήνας, γενικά έχει παρουσιάσει αύξηση της μέσης θερμοκρασίας τις τελευταίες δεκαετίες, συμβαδίζοντας με την παγκόσμια τάση της κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο για την ενέργεια και το κλίμα, η Ελλάδα έχει δεσμευτεί να περιορίσει τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, αναγνωρίζοντας την ανάγκη αντιμετώπισης της αύξησης της θερμοκρασίας⁶⁰.

Η Αθηναϊκή Ριβιέρα σύμφωνα με την κλιματική ταξινόμηση Köppen ανήκει στην κατηγορία BSh hot semi-arid, δηλαδή περιοχή με θερμό και ξηρό κλίμα. Προστατευμένη από το κρύο σε σχέση με το κέντρο της Αθήνας καταφέρνει να σημειώσει εξαιρετικά υψηλές μέσες ετήσιες θερμοκρασίες. Τα νότια προάστια της Αθήνας εμφανίζουν το φαινόμενο της απόγεια αύρας ειδικά κατά τις καλοκαιρινές νύχτες και έτσι οι θερμοκρασίες κατά το θερινό τρίμηνο και κατά τη διάρκεια όλου του καλοκαιριού είναι αυξημένες. Πιο συγκεκριμένα η Γλυφάδα τα τελευταία χρόνια έχει μέση ετήσια θερμοκρασία 20.6 ενώ οι λιγότερες βροχές πέφτουν στα νότια προάστια, με τον σταθμό του ΣΕΦ από το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών να καταγράφει μέσο ετήσιο υετό τα τελευταία έτη κάτω από 340 χιλιοστά⁶¹. Σύμφωνα με

60 ΥΠΕΝ, ΕΘΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΟΣ, Αθήνα, 2023.

61 Σ. Φουρτουλάκης, «www.meteoclub.gr», 17 Ιούλιος 2019. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.meteoclub.gr/themata/egkyklopaideia/10776-athinai-ki-riviera-thermoteri-perioxi-stin-evropi>.

τα μέσα ετήσια αποτελέσματα για την περίοδο 1961-1990 η μέση θερμοκρασία για την Αθηναϊκή Ριβιέρα είναι 16,36 . Ο θερμότερος μήνας είναι ο Ιούνιος με μέση θερμοκρασία 28,98 και ακολουθεί ο Αύγουστος με 28,74. Ψυχρότερος μήνας είναι ο Ιανουάριος με μέση θερμοκρασία 0,98 και ακολουθεί ο Φεβρουάριος με 1,81. Αντίστοιχα για την περίοδο 1991-2020, η μέση θερμοκρασία είναι 16,93. Ο θερμότερος μήνας είναι ο Αύγουστος με μέση θερμοκρασία 30,17 και ακολουθεί ο Ιούλιος με 30,1. Ψυχρότερος μήνας είναι ο Ιανουάριος με μέση θερμοκρασία 1,5 και ακολουθεί ο Φεβρουάριος με 2,28⁶². Παρατηρείται σημαντική αύξηση στις τιμές του θερμότερου μήνα, γεγονός που, σε συνδυασμό με την έντονη εποχικότητα της περιοχής, οδηγεί σε συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση ενέργειας στα ξενοδοχεία.

62 «Climate Change Knowledge Portal,» [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/greece/climate-data-historical>.

05 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5 Συμπεράσματα

Η έλλειψη δεδομένων και στατιστικών στοιχείων από παλαιότερες περιόδους περιορίζει τη δυνατότητα εξαγωγής οριστικών συμπερασμάτων. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη παραθέτει σκέψεις και διαμορφωμένες πεποιθήσεις που προέκυψαν κατά την διάρκεια της έρευνας. Οι προτάσεις που διατυπώνονται απαιτούν περαιτέρω εξειδικευμένη μελέτη, η οποία εκφεύγει των ορίων της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

Αρχικά, μέσα από την ιστορική αναδρομή της έννοιας της Ριβιέρας σε παγκόσμια επίπεδο, παρατηρείται μια σταδιακά αλλαγή στη προσέλευση διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, γεγονός που οδήγησε σε έντονες ταξικές διαφοροποιήσεις. Οι πρώτες Ριβιέρες αναδείχθηκαν ως μέρη απόδρασης από τις ανθυγιεινές και ασφυκτικές συνθήκες των αστικών περιοχών, προσφέροντας θεραπεία και ευεξία. Κορυφαίο παράδειγμα αποτελεί η Γαλλική Ριβιέρα ή αλλιώς Cote de Azur, η οποία καθόρισε της εικόνα της Ριβιέρας όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Η ανάπτυξη υποδομών, όπως περιπατητικές διαδρομές, η όπερα, το καζίνο και τα πολυτελή Grand Hotels, συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας εικόνας πολυτέλειας που προσέλκυσε την παγκόσμια ελίτ. Αρκετές ακτογραμμές, όπως αυτές στην Ιταλία, την Τουρκία και την Ελλάδα, επιχείρησαν να μιμηθούν αυτό το πρότυπο. Με την πάροδο των δεκαετιών, ο χαρακτήρας του τουρισμού στις Ριβιέρες μεταβάλλεται. Ο τουρισμός αποκτά μαζικό χαρακτήρα, οδηγώντας σε κορεσμό και αυξημένη οικοδόμηση, όπως στην περίπτωση της Costa del Sol στην Ισπανία. Αυτές οι εξελίξεις ασκούν πίεση στους φυσικούς πόρους και απαιτούν άμεσες δράσεις και πολιτικές που να προωθούν τη βιωσιμότητα.

Στην Ελλάδα, λόγω πολιτικοοικονομικών παραγόντων, η ανάπτυξη του τουρισμού κινείται με πιο αργούς ρυθμούς. Ο πρώτος λουτροτουρισμός ξεκίνησε στον Φαληρικό όρμο τη δεκαετία του 1860 και σταδιακά επεκτάθηκε προς τα προάστια της Γλυφάδας και της Βουλιαγμένης, σηματοδοτώντας την αρχή της Αθηναϊκής Ριβιέρας. Η αρχιτεκτονική των ξενοδοχείων της εποχής αποτέλεσε αντικείμενο έντονου διαλόγου στον αρχιτεκτονικό χώρο, με έμφαση στην αρμονική ένταξη των τουριστικών καταλυμάτων στο φυσικό τοπίο. Η μεταμόρφωση της Αθηναϊκής Ριβιέρας είναι πλέον εμφανής, με τα φυσικά πλεονεκτήματα του ήλιου, της θάλασσας και της παραλίας να αποτελούν βασικούς πυλώνες στις στρατηγικές προώθησης της. Ωστόσο, η αρχιτεκτονική ταυτότητα της περιοχής υφίστανται σημαντικές αλλαγές, καθώς οι ξενοδοχειακές μονάδες προσαρμόζονται στις διακυμάνσεις της τουριστικής αγοράς. Η έμφαση πλέον δεν δίνεται τόσο στη συνύπαρξη του τοπίου με το κτήριο, αλλά στην κλίμακα και την επιβλητικότητα των κατασκευών, οδηγώντας σε μονολιθικούς σχεδιασμούς που στερούνται χαρακτήρα και αρμονίας με το φυσικό περιβάλλον. Παρά τις προκλήσεις, το έργο ανάπλασης του Ελληνικού αναδεικνύεται σε βασικό όραμα για την Αθηναϊκή Ριβιέρα, προσφέροντας ελπίδα για μια ισορροπημένη οικολογική και αναπτυξιακή αναβάθμιση της ακτογραμμής. Η ολοκλήρωση του έργου αναμένεται να θέσει τα θεμέλια για ένα βιώσιμο μέλλον, ενισχύοντας τόσο τη φυσική ομορφιά όσο και τη λειτουργικότητα της περιοχής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, αναλύονται δεδομένα επιλεγμένων ξενοδοχείων με βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων που έχουν τεθεί και γίνεται η σύγκριση του ενεργειακού αποτυπώματος των ξενοδοχείων αυτών ανά ταχρόνια. Η τουριστική περίοδος διατηρεί σταθερό εποχικό χαρακτήρα, επικεντρωμένη κυρίως στους μήνες από Μάιο έως Σεπτέμβριο. Παρόλα αυτά, παρατηρούνται διακυμάνσεις στη διάρκεια και την ένταση της ζήτησης, οι οποίες συνδέονται με εθνικές και διεθνείς συνθήκες, όπως οικονομικές κρίσεις, γεωπολιτικές εξελίξεις ή μεταβολές στις τάσεις τουριστικής συμπεριφοράς. Συνεχίζοντας, οι σύγχρονες ξενοδοχειακές μονάδες, αν και μικρότερες σε ποσότητα κλινών σε σχέση με τις παλαιότερες, παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνολική κατανάλωση ενέργειας λόγω της αύξησης τους ενώ σε συνδυασμό με την ευρεία χρήση και ανάγκη πισινών, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για την προσέλκυση τουριστών, η κατανάλωση της ενέργειας αυξάνεται επιπρόσθετα. Τέλος, η παγκόσμια κλιματική αλλαγή επηρεάζει την Αθηναϊκή Ριβιέρα, με τις αυξημένες θερμοκρασίες κατά τους καλοκαιρινούς μήνες να συνδέονται άμεσα με την ενεργειακή κατανάλωση για θέρμανση και ψύξη. Επομένως είναι φανερό η ανάγκη ενός βιώσιμου σχεδιασμού του τουριστικού προϊόντος ο οποίος πρέπει να βασίζεται σε τεκμηριωμένες προβλέψεις για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, καθώς και στην υιοθέτηση ολοκληρωμένων στρατηγικών για την αειφόρο ανάπτυξη.

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το ξενοδοχειακό σύστημα της Αθηναϊκής Ριβιέρας ξεκίνησε την ανάπτυξη του με μια πιο τοπική και μοντέρνα για τότε προσέγγιση, ενώ η ενεργειακή τους συμπεριφορά δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη εξέλιξη κάνοντας την σήμερα να βρίσκεται αρκετά πίσω στα σύγχρονα δεδομένα που αναζητούν ένα ξενοδοχείο ενεργειακά φιλικό και αυτόνομο. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος είναι σχέση αμφίδρομη, κρίνεται αναγκαία λοιπόν μια υιοθέτηση ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού για την βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής τόσο για την αντιμετώπιση όσο και για την πρόληψη των επιπτώσεων. Η βελτίωση της ενεργειακής συμπεριφοράς των κτηρίων είτε αυτή αφορά στην κατασκευή τους είτε στη χρήση πιο αποδοτικών συσκευών απορρέει τόσο από τα μέτρα εξοικονόμησης που ισχύουν σήμερα, όσο και από τα αποτελέσματα αυτής της βελτίωσης που θα φανούν μακροπρόθεσμα, διότι απαιτείται μεγάλο χρονικό διάστημα ώστε να μεταβληθεί το υπάρχον κτηριακό απόθεμα.

Το μέλλον του τουρισμού και του ενεργειακού αποτυπώματος που αφήνει στην Αθηναϊκή ακτογραμμή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προσαρμογή της περιοχής στις αρχές της βιωσιμότητας και της τεχνολογικής καινοτομίας. Μέχρι το 2050, η Αθηναϊκή Ριβιέρα θα μπορούσε να μεταμορφωθεί σε ένα

διεθνές παράδειγμα οικολογικής αναγέννησης και βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, εφόσον υιοθετηθούν οι κατάλληλες πολιτικές και στρατηγικές. Ορισμένες ξενοδοχειακές μονάδες της Αθηναϊκής Ριβιέρας έχουν ήδη κάνει τα πρώτα βήματα προς τη βιωσιμότητα, λαμβάνοντας πιστοποιήσεις όπως το Green key, που αναγνωρίζει περιβαλλοντικά υπεύθυνες πρακτικές στον τουρισμό. Ωστόσο, η ευρύτερη εφαρμογή έξυπνων συστημάτων διαχείρισης ενέργειας και η ενσωμάτωση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σε μεγαλύτερο ποσοστό ξενοδοχειακών μονάδων είναι απαραίτητη για να επιτευχθεί ουσιαστική πρόοδος. Ένα ελπιδοφόρο έργο για την περιοχή είναι η σχεδιαζόμενη δημιουργία μιας «πράσινης» ποδηλατικής διαδρομής που θα συνδέει τον Πειραιά με το Σούνιο. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία αναμένεται να ενισχύσει τον εναλλακτικό τουρισμό και να συμβάλει στη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου, μετατρέποντας την Αθηναϊκή Ριβιέρα σε ελκυστικό προορισμό όλο τον χρόνο. Μια ακτογραμμή που μπορεί να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για την Αθηναϊκή Ριβιέρα είναι η Ριβιέρα της Κόστα Ρίκα, η οποία έχει αναδειχθεί σε παγκόσμιο πρότυπο στον αειφόρο τουρισμό. Αναλυτικότερα, το 98% περίπου της ενέργειας που καταναλώνεται προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ενώ η πλειοψηφία των καταλυμάτων αξιοποιεί στο έπακρο την ηλιακή ενέργεια και υιοθετεί βιώσιμες πρακτικές, μειώνοντας δραστικά το ενεργειακό αποτύπωμα. Τέλος, η Κόστα Ρίκα έχει επιλέξει τη στρατηγική αποτροπής του μαζικού τουρισμού, εστιάζοντας σε ποιοτικές εμπειρίες που σέβονται το φυσικό περιβάλλον την τοπική κοινωνία.

ελληνική βιβλιογραφία:

- Αίσωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού-Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, εκδ. Δομές, 2015.
- Μ. Γεωργία, Τουριστική ανάπτυξη σε παράκτιο τοπίο, Θεσσαλονίκη, 2021.
- Χ. Αλέξης, Όψεις τουρισμού-δεκαοκτώ δοκίμια για την τουριστική ανάπτυξη, τον σχεδιασμό του χώρου και την αρχιτεκτονική, Κύβος εκδ. Τέχνης, 2020.
- Ματσούκης Σπύρος, Τσαγκατάκη-Τσιρίγγα Δάφνη, 'Νεωτερική ματιά' στην Αθηναϊκή ριβιέρα, Χανιά, 2019.
- Γ. Ζωή, Ταξίδι: ο μετασχηματισμός της τουριστικής εμπερίας, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 2017.
- Α. Κωνσταντίνος, Τουριστική ανάπτυξη και σχεδιασμός, Αθήνα, εκδ. Σταμούλη, 2005.
- Κοκκώσης Χάρης, Τσάρτας Πάρις, Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον, Αθήνα, εκδ.Κριτική Α.Ε, 2001.
- Μαλούτας Θωμάς, «Athens Social Atlas,» Αύγουστος 2022. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/%ce%b7-%ce%b1%ce%b8%ce%b7%ce%bd%ce%b1%cf%8a%ce%ba%ce%ae-%cf%81%ce%b9%ce%b2%ce%b9%ce%ad%cf%81%ce%b1/>.
- Μαρμαράς Β. Εμμανουήλ, Για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία της Αθήνας, Αθήνα,εκδ. Παπαζήση, 2012.
- Δημήτρης Ν. Καρύδης, Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας, Αθήνα,εκδ. Παπασωτηρίου, 2006.
- Μ. Μάρκου, Από το υλικό των ονείρων, ο φαληρικός όρμος σε μια ακόμα μεγάλη αφήγηση, Γεωγραφίες, 2014.
- Π. Αναστασία, Τουρισμός στο όριο στεριάς και θάλασσας, Θεσσαλονίκη, 2021.
- Σ. Μίλεσης, «Pireorama,» 11 Σεπτέμβριος 2014. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://pireorama.blogspot.com/2014/09/grand-hotel-de-phalere.html>.
- Γιανναδάκης Μιχάλης, Μεσαρίτης Μάριος, Ένα όμορφο χάος-Τουρισμός και εμπειρία του τόπου στον Ελληνικό χώρο, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2017.
- Δ. Φιλίππιδης, Προάστια & εξοχές της Αθήνας του '30, Αθήνα,εκδ. Όλκος, 2006.
- Π. Παναγιώτα, Διεύρυνση της τυπολογίας της παραθεριστικής κατοικίας στην Αίγινα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2019.
- Β. Άγγελος, Τουριστική ανάπτυξη και δημόσιες πολιτικές στη Σύγχρονη Ελλάδα (1914-1950), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2013.
- Δ. Ρηγόπουλος, Πώς γεννήθηκε η αθηναϊκή Ριβιέρα και το όραμα της ελληνικής ντόλτσε βίτα, Lifo, 28 Μαρτίου 2013.
- Γ. Νένης, Αστέρης Βουλιαγμένης: Η ιστορία του θρυλικού συγκροτήματος, Athens Voice, 22 Ιούλιος 2021.
- Β. Άγγελος, «Οικονομική επιθεώρηση,» [Ηλεκτρονικό]. Available: https://www.economia.gr/pdfs/look_inside/Megali_Vretania_lookinside.pdf.
- Χ. Τζαναβάρα, Η λάμψη επέστρεψε στην Πατησίων, Η εφημερίδα των συντακτών, 2016.
- Βιδάλη Αναστασία, Βιδάλης Δημήτρης, Αρχιτεκτονική ματιά στον τουρισμό, ο τουρισμός ως εργαλείο ανάπτυξης και διαμόρφωσης της αρχιτεκτονικής ταυτότητας, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2021.
- Σ. Χαϊμάντα, «exploringgreece.tv,» Viewmax Νέες Τεχνολογίες Μ.Ι.ΚΕ, [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://exploringgreece.tv/travel-news/asteras-63-chronia-meta-den-perimenes-na-deis-tin-idia-eikona/15852/>.
- Τουρνικιώτης Παναγιώτης, Μεταπολεμικός Μοντερνισμός, Αρχιτεκτονική Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα, 1950, Ερευνητική ομάδα & ΕΜΠ, Αθήνα, 2012.
- Β. Κολωνάς, Ελλάδα 20ος αιώνας 1960-1970, Τουριστικές εγκαταστάσεις, Αθήνα, Καθημερινή, 2018.
- Κ. Ντελέζος, «Οικονομικός Ταχυδρόμος,» 24 Δεέμβρης 2022. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.ot.gr/2022/12/24/kataskeyastikes/athinaiki-riviera-oi-nees-touristik-es-ependyseis-apo-faliro-mexri-layrio/>.

- Γερολύμπου - Καραδήμου Αλέκα, Τουρνικιώτης Παναγώτης, Βιτοπούλου Αθηνά, Η ελληνική πόλη και η πολεοδομία του μοντέρνου, εκδ. FUTURA, 2015.
- Σ. Ευαγγελία, Κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική ανάπτυξη στην παράκτια ζώνη της Αττικής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πειραιάς, 2018.
- Συμβούλιο Αειφόρων Κτηρίων Ελλάδος. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://sbcgreece.org/sustainable-building/%CE%B7-%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CF%83-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>.
- Α.- Ε. Πρίντζη, “Εξυπνος” Τουρισμός: Η συμβολή του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στη βιώσιμη ανάπτυξη, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2024.
- Π. Μπαίλης, «TheToc,» ΑΤΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, 15 Φεβρουαρίου 2014. [Ηλεκτρονικό]. Available: https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/tourismos-apo-tis-33000-to-1950-sta-18-ekat-to-2014/?utm_source=chatgpt.com.
- Κώστας Βορλόου, Οικονομικές κρίσεις και Τουριστική κίνηση στην Ελλάδα, Eurobank Research, 2009.
- INSETE [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://insete.gr/greektourism2030/perifereia-attikis/>.
- Α. Χατζηδάκης, Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010, ΕΟΤ, Αθήνα, 2011.
- Κ. Γεώργιος, Η ελληνική τουριστική αγορά από το 1974 ως σήμερα και η θέση της σε σχέση με τις άλλες τουριστικές αγορές, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού, Αθήνα.
- INSETE, Ελληνικός Τουρισμός 2030, Αθήνα.
- ΥΠΕΝ, ΕΘΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΟΣ, Αθήνα, 2023.
- Σ. Φουρτουλάκης, «www.meteoclub.gr,» 17 Ιούνιος 2019. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.meteoclub.gr/themata/egkyklopaideia/10776-athinaiki-riviera-thermoteri-perioxi-stin-evropi>.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

- J. Girardin, The conversation, 16 Αυγούστου 2018. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://theconversation.com/a-short-history-of-the-riviera-why-we-just-cant-resist-coastal-glamour-101637>.
- Unesco World Heritage Convention, «Unesco», 2021. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://whc.unesco.org/en/list/1635/>.
- D. W. Gade, The French Riviera as Elitist Space, Journal of Cultural Geography, 2009.
- J. K. Walton, The seaside resort: a British cultural export, 2005. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://archives.history.ac.uk/history-in-focus/Sea/articles/walton.html>.
- R. Schor, Nicerendezvous, 06 Ιανουαρίου 2010. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.nicerendezvous.com/history-of-tourism-on-the-french-riviera.html>.
- Noah Webster, Meriam-Webster Dictionary, 27 Αυγούστου 2024. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/riviera>.
- E. Denby, Grand Hotels: reality and illusion, εκδ. Reaktion books, 2002.
- R. G. Fritz Gubler, Great, Grand & Famous Hotels, εκδ. Great, Grand & Famous Hotels, 2008.
- F. Gray, Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature, εκδ. Reaktion Books, 2006.
- D. F. Wheeler, Understanding the Value of Boutique Hotels, Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, 2006.

- C. L. j. Leonard j. Lickorish, An introduction to tourism, New York, εκδ.Butterworth-Heinemann, 1997.
- J. Towner, What is tourism' s history ?, Elsevier Science Ltd, Great Britain, 1995.
- J. Towner, The Grand tour, A Key Phase in the History of tourism, Annals of tourism research, UK, 1985.
- J. Sorabella, The Grand Tour, THE MET , New York , 2003.
- U. Gyr, The History of Tourism: Structures on the Path to Modernity, European history online, Zurich, 2010.
- E. G. E. Zuelow, A history of modern tourism, London, εκδ.Palgrave, 2016.
- USGBC. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://www.usgbc.org/leed>.
- BPEEAM. [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://tools.breeam.com/projects/index.jsp>.
- «Climate Change Knowledge Portal,» [Ηλεκτρονικό]. Available: <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/greece/climate-data-historical>.
- Α. Κρεστενίτη, Development of a Concept for Energy Optimization of Existing Greek Hotel Buildings, Elsevier , 2017.

Πηγές εικόνων

1. κολάζ από προσωπικό αρχείο
2. https://www.francisfrith.com/brighton/brighton-the-beach-1902_48516
3. <https://itoldya420.getarchive.net/amp/media/the-blankenbergh-baigneurs-lccn2001697881-26180d>
4. https://www.researchgate.net/figure/Fig7-La-plage-a-lheure-des-bains-Boulogne-sur-mer-1890-source-Toulier-2016_fig4_332290564
5. <https://www.exploringgb.co.uk/blog/the-bathing-machine-victorian-invention>
6. <https://www.exploringgb.co.uk/blog/the-bathing-machine-victorian-invention>
7. <https://www.exploringgb.co.uk/blog/the-bathing-machine-victorian-invention>
8. <https://www.exploringgb.co.uk/blog/the-bathing-machine-victorian-invention>
9. <https://www.istockphoto.com/vector/vintage-illustration-of-the-west-pier-brighton-east-sussex-a-seaside-resort-gm1360423618-433451517>
10. <https://blog.britishnewspaperarchive.co.uk/2019/07/29/brighton-for-health-and-pleasure-the-history-of-a-seaside-resort/>
11. <https://www.flickr.com/photos/thepatersonsphotos/6858400005/>
12. <https://itoldya420.getarchive.net/media/grand-hotel-scarborough-2-957941>
13. <https://cultivez-vous.nice.fr/patrimoine/archives/touristes-de-la-belle-epoque-a-nice/>
14. <https://cultivez-vous.nice.fr/patrimoine/archives/touristes-de-la-belle-epoque-a-nice/>
15. <https://www.imdb.com/title/tt0051561/mediaviewer/rm4169206529/>
16. <https://www.economist.com/culture/2023/05/11/famous-names-and-historical-forces-collide-on-the-riviera>
17. <https://cultivez-vous.nice.fr/patrimoine/archives/touristes-de-la-belle-epoque-a-nice/>
18. <https://www.historichotelsthenandnow.com/parismontecarlo.html>
19. <https://carltoncannes.com/en/discover-experience/carlton-story/>
20. <https://carltoncannes.com/en/discover-experience/carlton-story/>
21. <https://thehotelmartinezbook.com/>
22. <https://www.alamy.com/advert-for-hotel-de-paris-monte-carlo-1906-image501418204.html?imageid=ED6D71C8-66F5-4DD9-8AF2-DB1E6317AC67&p=181734&pn=1&searchId=c0959a5cefb636726d876c6548000ad9&searchtype=0>
23. [https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:H%C3%B4tel_Miramar_%C3%A0_Cannes_dans_les_ann%C3%A9es_1930_\(A\).jpg](https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:H%C3%B4tel_Miramar_%C3%A0_Cannes_dans_les_ann%C3%A9es_1930_(A).jpg)
24. <https://carltoncannes.com/en/discover-experience/carlton-story/>
25. <https://www.historichotelsthenandnow.com/negresconice.html>
26. <https://www.historichotelsthenandnow.com/negresconice.html>
27. <https://www.historichotelsthenandnow.com/negresconice.html>
28. <https://www.abebbooks.co.uk/paper-collectibles/Antigua-Postal-Old-Postcard-COSTA-SOL/22779533130/bd>
29. https://www.elconfidencial.com/el-grito/2023-12-08/boom-hotelero-costa-del-sol_3788740/
30. <https://www.abebbooks.co.uk/paper-collectibles/Antigua-Postal-Old-Postcard-COSTA-SOL/22779533130/bd>
31. <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/23/were-not-anti-tourist-italys-picturesque-villages-struggle-to-cope-with-deluge-of-insta-visitors>
32. <https://medium.com/@hotelierjourney/tourist-your-luxury-trip-is-my-daily-misery-d7417ccf9590>
33. <https://www.banyantree.com/mexico/mayakoba>
34. <https://www.hotelxcaretarte.com/en/>
35. <https://www.terre-blanche.com/en/>

36. <https://tuomastikanoja.com/on-the-verge-of-reality-and-fiction-the-image-of-rome-in-books-and-films/>
37. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SphynxTourists.JPG>
38. <https://www.ft.com/content/53ba1614-6f37-454a-81c3-b1a09962d2b3>
39. https://co.ebay.com/b/Collectible-France-Nice-Cities-Towns-Topographical-Postcards/262042/bn_2312784
40. https://www.etsy.com/listing/1756079098/surfin-safari-art-print-or-digital?ref=shop_review
41. <https://pireorama.blogspot.com/2017/04/DHMOS-NEOU-FALIROU.html>
42. <https://www.lifo.gr/now/athens/9-thrylika-ktiria-tis-athinas-poy-den-yparhoyn-pia>
43. <https://mlp-blo-g-spot.blogspot.com/2017/08/loutra.html>
44. <https://www.periodpaper.com/products/1902-print-athens-city-tramway-railway-academy-buildings-city-scape-historic-bvm1-183891-bvm1-152>
45. <https://www.pireaspiraeus.com/%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC%CF%82-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B2%CF%8C%CE%B-B%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CF%86%CE%AC%CE%B-B%CE%B7/>
46. <https://www.noupou.gr/noupou-history/anamnhseis-apo-falhro-palio/>
47. <https://www.noupou.gr/noupou-history/anamnhseis-apo-falhro-palio/>
48. <https://www.flickr.com/photos/38788672@N08/albums/72157666836956586/>
49. <https://www.pireaspiraeus.com/%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC%CF%82-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B2%CF%8C%CE%B-B%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CF%86%CE%AC%CE%B-B%CE%B7/>
50. <https://parola-paros-freepress.gr/en/the-high-art-of-the-greek-tourist-poster/>
51. https://www.researchgate.net/figure/Figure-T9-A-diagram-of-Haward-93-planned-Social-City-Diagram-illustrating-correct_fig4_365353161
52. <https://www.tovima.gr/2011/08/22/aferomata/istorikes-eksoxikes-katoikies/>
53. <https://exploringgreece.tv/en/greece/attica/aixon-i-where-the-athenians-went-for-a-swim-in-attica-in-the-1900/24042/>
54. <https://www.noupou.gr/noupou-history/ta-asteria-glyfadas/>
55. <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/pos-gennithike-i-athinaiki-ribiera-kai-orama-tis-ellinikis-ntoltse-bita>
56. <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/pos-gennithike-i-athinaiki-ribiera-kai-orama-tis-ellinikis-ntoltse-bita>
57. <https://www.kathimerini.gr/k/k-magazine/1040454/i-kyani-akti-sti-glyfada/>
58. <https://www.forbesgreece.gr/forbes-elliniki-ekdosi/3747552/asteria-glufadas-to-thruliko-sugkroti%C2%B5a-allazei>
59. <https://www.doma.archi/index/projects/toyristiko-sygkrothma-asteria-sth-glyfada>
60. <https://www.doma.archi/index/projects/toyristiko-sygkrothma-asteria-sth-glyfada>
61. <https://www.doma.archi/index/projects/toyristiko-sygkrothma-asteria-sth-glyfada>
62. <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/722816/asteras-voyliagmenis-i-istoria-toy-thrylikoy-sygkroti-matos/>
63. <https://www.womantoc.gr/stories/article/i-xrysi-istoria-tou-astera-kai-oi-egataleleimmenes-kabanes-tou-si-mera-opos-tis-eide-to-drone/>
64. <https://www.womantoc.gr/stories/article/i-xrysi-istoria-tou-astera-kai-oi-egataleleimmenes-kabanes-tou-si-mera-opos-tis-eide-to-drone/>
65. <https://dimosiografos.com/asteras-vouliagmenis-thauma-6-dekaetiwn/824/>
66. <https://www.doma.archi/en/index/projects/3enodoxeio-arion>
67. <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/722816/asteras-voyliagmenis-i-istoria-toy-thrylikoy-sygkroti->

68. <https://www.aegeon-hotel.com/>
69. <https://www.lagonissiresort.gr/>
70. <https://divaniapollonhotel.com/>
71. <https://www.hotelbenalma.com/en/>
72. <https://www.mundoimperial.com/en/princess>
73. <https://doxiadisplus.com/riviera-tower-ellinikon-project/>
74. <https://www.travel.gr/en/experiences-ee/travel-en/travel-diaries/sounio-why-visit-in-august/>
75. Καραϊσας Πέτρος, Εξοικονόμηση ενέργειας σε ξενοδοχείο, ΑΕΙ Πειραιά Τεχνολογικού Τομέα, Αθήνα, 2017
76. Α. Χατζηδάκης, Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010, ΕΟΤ, Αθήνα , 2011.
77. Α. Χατζηδάκης, Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010, ΕΟΤ, Αθήνα , 2011.
78. Α. Χατζηδάκης, Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010, ΕΟΤ, Αθήνα , 2011.
79. Α. Χατζηδάκης, Τάσεις της τουριστικής κίνησης 2008-2015, ΕΟΤ, Αθήνα , 2011.
80. Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου, συλλογικά καταλύματα σύντομης διανομής και κάμπινγκ, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022
81. Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου, συλλογικά καταλύματα σύντομης διανομής και κάμπινγκ, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022
82. Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, Αφίξεις και διανυκτερεύσεις σε καταλύματα ξενοδοχειακού τύπου και κάμπινγκ, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2017
83. Α. Χατζηδάκης, Τάσεις της τουριστικής κίνησης 2008-2015, ΕΟΤ, Αθήνα , 2011.

